

Filozofski život

Obilježavanje Svjetskog dana filozofije u Rijeci

Povodom Svjetskog dana filozofije (20. studenoga 2008.), Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta u Rijeci za širu je publiku organizirao prikladno predavanje pod nazivom: Što je filozofija? Predavanje je održao prof. dr. sc. Boran Berčić koji je ovom prilikom govorio o raznim načinima shvaćanja i definiranja filozofije i o njezinoj vrijednosti. Prvi dio predavanja ticao se pitanja definiranja filozofije, a prva od mogućih definicija o kojoj je Berčić govorio jest ona prema kojoj je filozofija traganje za istinom. Unatoč tome što taj stav predstavlja plauzibilno i donekle točno shvaćanje filozofije, definicija ipak nije u potpunosti točna, jer, istaknuo je Berčić, postoje i druge znanosti koje se bave traganjem za istinom. Filozofija u tom smislu ipak ima svoje specifičnosti, kao što je primjerice stvaranje sveobuhvatne, sinoptičke slike svijeta. Unatoč tome što filozofija, za razliku od većine drugih znanosti nema jedinstvenu metodologiju, svakako je važno istaknuti važnost pojmovne analize, koja se često ističe kao bitna, ako ne i određujuća odrednica filozofije. U nastojanju da definiira filozofiju, Berčić je spomenuo i način na koji se filozofija predstavlja u srednjoškolskoj nastavi, a prema kojem filozofija predstavlja povijesni pregled filozofskog mišljenja, no najviše se osvrnuo na vezu filozofije i refleksije, i na nužan i neprestani proces preispitivanja koje bavljenje filozofijom neizbježno nosi. Filozofija kao refleksija svakako crpi svoju vrijednost ponajviše iz intuitivne teze prema kojoj preispitivanje vrijednosti, postupaka, vjerovanja pa i cjelokupnog života svakako ima veću vrijednost od onoga koji ne uključuje preispitivanje i refleksiju. U ovom se kontekstu Berčić dotakao i ideala mudraca, koji se često povezuje uz bavljenje filozofijom, istaknuvši međutim kako takva slika čovjeka danas nije održiva, prvenstveno zbog činjenice da je ljudsko znanje danas preobilno i prekomplikirano da bi bilo opće dostupno. U skladu s time, filozofi su oni koji se »profesionalno« bave refleksijom i promišljanjem.

Naravno, ponekad se pred filozofe postavlja pitanje »alibija«, u smislu opravdanja vrijednosti refleksije, no, istaknuo je Berčić, ljudska bića su bića refleksije i tu sposobnost moramo iskoristiti, inače smo samo krnji i nepotpuni. U tom smislu, i filozofski pojmovi poput skeptika i amoralista imaju važnu i značajnu ulogu, ne samo u kontekstu epistemologije i etike, već i šire; oni nas podsjećaju da naši stavovi i vjerovanja mogu biti pogrešni i da ih je zbog toga potrebno neprestano preispitivati i stavljati na kušnju.

U drugom dijelu predavanja Berčić se dotakao i važnosti filozofije u okvirima sveučilišta, istaknuvši kako bi upravo zbog neprestanog preispitivanja i daljnjeg traganja za odgovorima koji su tako specifični za filozofiju, svaki student trebao biti upoznat s temeljnim filozofskim pitanjima općenito, ali i filozofskim pitanjima specifičnima za područje kojim se bavi, primjerice filozofijom jezika, fizike ili povijesti. Na taj bi način filozofska misao prodrla dublje i sveobuhvatnije u društvo, što je neophodno za rast i razvoj društva kao cjeline, osobito danas kada vlada donekle negativan stav prema humanističkim i prirodnim znanostima općenito i kada prioritet, posebno u financijskom smislu, imaju tehnološke znanosti. No, istaknuo je Berčić na kraju, ne smije se zaboraviti koliko je filozofska misao važna, ne samo za one koji se njome bave, nego i za zajednicu u cjelinu. Dokazuju to i danas pisanja Hobbesa, Lockea i Rousseaua o političkim pitanjima, kao i činjenica da se novoizabrani američki predsjednik Obama poziva na filozofiju Johna Rawlsa. Zbog svega toga, zaključio je Berčić, razvijanje i održavanje takvih fundamentalnih ljudskih sposobnosti, kao i refleksije o njima, jest primarna funkcija Sveučilišta. I zato je ovo što radimo važno!

Iris Vidmar

Gostujuća predavanja na Odsjeku za filozofiju u Rijeci

Riječki Odsjek za filozofiju u suradnji s Hrvatskim društvom za analitičku filozofiju u akademskoj je godini 2008/09. u gostio mnoge strane i domaće stručnjake. U rujnu (15. 09.) nas je već tradicionalno posjetio Michael Devitt (The City University of New York) koji je održao predavanje na temu »Natural Kinds and Biological Realisms«. 25. rujna u sklopu projekta »Identitet« profesora Elvia Baccarina održan je okrugli stol na temu »Identitet. Uloga lokalne zajednice«. Okrugli je stol okupio ukupno petero izlagača, od kojih je svaki govorio o jednom specifičnom području. Elvio Baccarini dotakao se pitanja nacionalnih manjina i njihova položaja unutar zajednice. Snježana Prijić Samaržija govorila je o specifičnosti položaja žena općenito, a posebice unutar akademske zajednice, naglasivši fenomen staklenog stropa u znanosti. Milica Czerney Urban dotakla se pitanja kulture i načina financiranja kulturnih ustanova. O pitanjima religije, vjerskog identiteta i odnosa crkve i države unutar političke zajednice govorila je Iris Vidmar, a Nebojša Zelić postavio je pitanje o odgovornosti prema budućim generacijama, iz perspektive korištenja prirodnih resursa.

16. siječnja 2009. posjetili su nas Michael Brady i Fiona Macpherson (University of Glasgow). Brady je održao predavanje o emocijama i njihovoj epistemološkoj ulozi, naslovljeno »Emotions, perceptions and reasons«, u kojoj je ponudio kritiku perceptivnog modela emocija, prema kojem su emocije reprezentacijska stanja koja dijele mnoga obilježja s percepcijom (primjerice, i emocije i percepcija predstavljaju pasivne odgovore na vanjske podražaje koji rezultiraju određenim fenomenološkim svojstvima). Obzirom na te sličnosti, zastupnici ovog modela smatraju da emocije imaju onu ulogu u opravdanju evaluacijskih sudova koju opažaji imaju u opravdanju perceptivnih vjerovanja, dakle evidencijsku: emocionalno iskustvo određene kvalitete x prema ovom modelu predstavlja razlog za vjerovati da ono što je izazvalo emocionalni odgovor doista sadrži svojstvo x i u tom je smislu ujedno i opravdanje odgovarajućeg emocionalnog odgovora. No, Brady je nastojao pokazati kako ova analogija nije točna te kako emocijama dodjeljuje pogrešnu epistemološku ulogu. Umjesto da na emocije gledamo kao na razloge i dajemo ih opravdavačku ulogu, istaknuo je Brady, emocije moramo smjestiti u kontekst otkrivanja razloga. Pozivajući se na de Sousa, Brady smatra kako je ključna uloga emocija u tome da usmjeravaju pažnju na svojstva u svijetu koja su nam bitna, ili potencijalno bitna. Emoci-

onalna reakcija naprosto pruža epistemološki pristup svojstvima koja izazivaju evaluativne sudove.

Fiona Macpherson u svojem je predavanju »A disjunctive theory of introspection« ponudila kritiku teorije Sydneya Shoemakera o introspektivnom znanju, posebno argumenta kojim pokazuje da zombiji nisu mogući. Kao rješenje problema introspektivnog znanja, Macpherson je ponudila alternativnu teoriju o introspektivnom znanju koja se temelji na disjunktivizmu, a prema kojem subjekt koji nije u stanju s fenomenalnim svojstvima ne može formirati sud da se nalazi u tom stanju. Središnji dio izlaganja bio je posvećen tzv. Antonovom sindromu, koji uključuje stanje u kojem slijepi ljudi vjeruju da mogu vidjeti, i to određene stvari u određenim prilikama.

11. veljače predavanje »Trust, Epistemic Agency and the Value of Evidence« je održala Snježana Prijić Samaržija (Rijeka). Krenuvši od svjedočanstva kao jednog od izvora spoznaje, Prijić Samaržija nastojala pokazati kako prave razlike između redukcionista (hjumovaca) i anti-redukcionista (ridovaca) zapravo i nema, zato što se i jedni i drugi pozivaju na evidenciju i prihvaćaju njezinu važnost, samo što ju drugačije interpretiraju. Redukcionisti zauzimaju stav prema kojem je povjerenje u nečije svjedočanstvo opravdano samo ako postoji evidencija koja govori u prilog istinitosti tvrdnje i pouzdanosti i iskrenosti govornika. Ovo »vaganje« evidencije i promišljanje o razlozima ima intrinzičnu vrijednost i predstavlja jednu od ključnih i osnovnih vrijednosti u epistemologiji, koja se prvenstveno odražava na činjenicu da u prvi plan stavlja djelatnika i njegove kognitivne procese koji dovode do znanja. Nasuprot njima, antiredukcionisti također prihvaćaju evidenciju, ali smatraju da je njezina važnost isključivo instrumentalna. Ključna teza u predavanju bila je teza o vrijednosti djelatnikova činjenja, »cognitive agency«, prema kojoj promišljanje i vaganje evidencije shvaćeno internalistički ima veliku i nezamjenjivu epistemološku važnosti i vrijednost.

25. ožujka 2009. Odsjek je posjetio Paul Gilbert (University of Hull), koji je doveo tračak kontinentalne filozofije. U predavanju »Aspects of National Identity«, Gilbert je predstavio neke od najznačajnijih mislilaca filozofske političke misli od osamnaestog stoljeća do danas i pokazao na koji se način razvijala misao o problemu (nacionalnog) identiteta. Počevši od teorija osamnaestog i devetnaestog stoljeća, Gilbert je prikazao odnos nacionalnog identiteta spram identiteta pojedinca, ali i različita stajališta o tome koji su zapravo faktori koji utječu na razvoj nacionalnog identiteta. Posebno kritičan Gilbert

je bio prema metafizičkim objašnjenjima, za koja smatra da ignoriraju okolnosti u kojima se javlja identitet. Upravo su te okolnosti od ključne važnosti i ono što je važno jest prepoznati različite okolnosti i mehanizme generiranja različitih tipova identiteta. Obzirom na to, zaključak je predavanja, ne postoji uniformni identitet, niti nacije niti pojedinca, već se on razvija djelovanjem različitih čimbenika u različitim okolnostima koji se ne mogu obuhvatiti pod zajednički nazivnik.

02. travnja 2009. Predrag Šustar (Rijeka) održao je predavanje »What is natural selection? A tip from cancer research?« u kojem je predstavio mehanicistički model prirodne selekcije. Počevši od pitanja: Koji je najbolji način za opisati Darwinovu prirodnu selekciju?, Šustar se posebno osvrnuo na mehanicističko tumačenje, kako ga zastupa Benjamin Barros, nastojeći pokazati zbog čega je Barrosovo tumačenje pogrešno. Svoje stavove Šustar je potkrijepio studijom slučaja – istraživanjima raka kao mikroevolucijskog procesa. Oslanjajući se na podatke koji su dostupni preko istraživanja raka, može se pokušati odgovoriti na pitanje kakva je priroda prirodne selekcije. Na taj je način Šustar pokušao dokazati svoju tezu, prema kojoj je prirodna selekcija određena vrsta procesnog mehanizma.

Christian Piller (University of York) gostovao je na Odsjeku 21. travnja 2009. i održao predavanje »The Normativity of Reasons and Rationality«, u kojem je doveo u pitanje neke od postavki suvremenih rasprava o racionalnosti i normativnosti, prvenstveno u teorijama Nika Kolodnya i Johna Broomea. Počevši od pitanja: Što bih trebao (učiniti, vjerovati), Piller je nastojao pokazati kako normativnost nameće samo jedan smisao trebanja, čime se isključuju dvosmislenost i neodređenost normativnih zahtjeva, odnosno inkonzistentnost normativnih zahtjeva. Teorije koje to propuštaju uočiti ili ne uspijevaju objasniti normativnu snagu trebanja, kao što je slučaj s Kolodnyevim stajalištem, ili ne zahvaćaju intuicije o zahtjevu konzistentnosti, što je problem s Broomeovim stajalištem.

Iris Vidmar

Promocija časopisa *Čemu* Udruženja studenata filozofije

U četvrtak, 19. ožujka 2009. u vijećnici Filozofskog fakulteta je nakon pet godina ponovno predstavljen novi broj časopisa *Čemu* u izdanju Udruženja studenata filozofije Fi-

lozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (USF). Već je prošlo petnaest godina od 1994. godine kada je samo udruženje osnovano a, podsjetimo, jedan od njegovih osnovnih ciljeva od samog osnutka je i redovito izdavanje studentskog časopisa.

Unatoč natpisu s prve strane, koji opravdava prethodnu tvrdnju, da »Časopis izlazi dvaput godišnje u nakladi od 500 primjeraka«, prethodni je broj izašao prije pet godina, odnosno 2004. godine.

U svrhu kakve-takve nadoknade poduže pauze, uredništvo je, u svom novom sastavu, donijelo odluku da novi broj izađe u obliku dvobroja (16/17), kao svojevrsna nagrada za petogodišnje iščekivanje i strpljenje.

Prikupljeni i među njima izabrani radovi su podijeljeni u pet tematskih cjelina na više od 250 stranica.

Glavna tema broja je »Reprezentacija i zbilja« kroz koju se nastoje dati odgovori na pitanja koja se tiču uvjeta reprezentacije i medijskog prenošenja svijeta, a naročito kako su ta pitanja problematizirana kroz radove Jean Baudrillarda i njegovih pojmova simulakruma i simulacije. Naravno, na zadanu se problematiku mogu pružiti i odgovori s aspekta ontologije, epistemologije, spoznajne teorije, etike, estetike te drugih srodnih društveno-humanističkih disciplina. A jedan od ciljeva je i interdisciplinarni pristup navedenom problemu u smislu njegovog produbljanja i sagledavanja iz kuta gledanja koji nije nužno vezan za usko polje filozofije.

No ipak, na samom početku stoji ogled Kristiana Benića s Filozofskog fakulteta u Rijeci, »Kantov pokušaj rješavanja problema indukcije«, kojeg je uredništvu bilo teško zanemariti iako tematski ne spada u niti jedan dio.

Unutar navedene glavne cjeline, smještene su četiri rada kolega sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta. Radi se o radovima »Medijurg: Mediji i konstrukcija zbilje« Natka Klobučara, »Internet kao prostor slobodne društvene komunikacije« Bojana Basraka, rad Lovre Grgića »Što ako androidi zaista sanjaju električne ovce?« te Aleksandra Joksića »Jezik, društvo, klasa«.

Sljedeća cjelina obuhvaća pet prijevoda s engleskog, francuskog i talijanskog jezika, na kojima su radili Ivana Pamahač, Bojan Kopitar, Sana Perić, Ivo Tralić te Željko Kezić. Prijevodi obuhvaćaju poglavlja unutar odabranih knjiga ili članke još neprevedenih djela. Ovu cjelinu otvara »Križa prikazivanja« Winfrieda Nötha, potom članak »Pisanje i događaj« Dietera Merscha, »Platon i simulakrum« unutar knjige *Logique du sens* Gillesa Deleuzea, »Značenje i mentalizam«, što je prvo poglavlje knjige *Representation and Reality* Hilary

Puntama te naposljetku prvo poglavlje knjige *Kant e l'ornitorinco* Umberta Eca pod nazivom »O bitku«.

Najmanju cjelinu, pod nazivom »In memoriam«, čine radovi Alena Sućeske i Marijane Filipeti. Dva mala rada podsjećaju ili upoznavaju čitatelja sa životima i radovima nedavno preminulih Richarda Rortyja te Milana Kangrge.

Zatim slijede prikazi i recenzije pod autorstvom Marka Karduma, Aleksandra Joksića i Alena Sućeske. Prikazani i recenzirani radovi su *Nasilje nad ljepotom: Estetika i pojam umjetnosti* Arthura C. Dantoa, *O izvjesnosti* Ludwiga Wittgensteina, *New British Philosophy. The Interviews* Juliana Bagginija te Jeremy Stangrooma te *Znanost o slici: Discipline, teme, metode* Klause Sachs-Hombacha.

Posljednju tematsku cjelinu čine radovi sa studentske bioetičke radionice unutar šestih »Lošinjskih dana bioetike«, održanih 2007. godine, na temu »Tjelesne modifikacije«. Radovi koji su tada izloženi bili su »Humanistički orijentirana anatomija« Natka Klobučara, rad Maje Zubak »Problem odnosa čovjeka prema vlastitom tijelu iz perspektive Kantove etike i Millovog shvaćanja slobode pojedinca u društvu«, »Žensko genitalno sakaćenje – etički pogled« Krešimira Babela i Elvine Šehić, rad Igora Eterovića i Maje Vukas »Pozitivna fizička aktivnost kao prirodna modifikacija ljudskog tijela«, zatim »Što je to kiborg? Kratka pojmovna/terminološka analiza« Bojana Basaraka te rad »Besmrtnost i etika« kojeg su izložili Ivan Cerovac, Milja Juretić i Helena Moderčin.

S ovim dolazimo do kraja putovanja kroz, priznajmo, još uvijek malu, ali nama vrijednu kompilaciju studentskih uradaka. Prikupljanje novog materijala za sljedeći broj je već započelo. Nadamo se da će ovog puta za taj proces biti potreban kraći vremenski period, pretpostavljajući da je ovim brojem probijen nakupljeni led straha i nećkanja. Čemu je, između ostalog, i prava prilika studentima da njihova vještina pismenog izražavanja bude kritički preispitana kako od strane kolega tako i od profesora, a upravo je to ono što je potrebno za budućnost filozofije u ovom kutku svijeta. Stoga vas, u najoptimističnijem očekivanju novog broja, ostavljamo u kritičkom procjenjivanju, a možda čak i uživanju, s nadom u svijetlu perspektivu domaće filozofske misli.

Marijana Filipeti

III. »Mediterranski korijeni filozofije«

U organizaciji Hrvatskog filozofskog društva i Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu održan je od 26. do 28. ožujka 2009. u prostoru fakulteta treći po redu simpozij »Mediterranski korijeni filozofije«.

Pozdravne govore na otvaranju skupa održali su Pavo Barišić, koji je u svom govoru istaknuo bitnu ulogu filozofije u suočavanju s kriznim vremenom naglašujući da i sama riječ *crisis* izvorno znači 'razlučivanje' te je kao takva filozofska kategorija, zatim Mislav Kukoč, koji je podsjetio je na neke važne činjenice, usko vezane uz glavnu misao vodilju cijelog simpozija, poput zamjetnog interesa za Mediteran, kako naših tako i stranih znanstvenika, te posebnog naglaska na specifičnom fenomenu multikulturalizma na Mediteranu, te Ivica Martinović, koji je, osim što je izrazio zadovoljstvo programom simpozija, istaknuo da hrvatska filozofska baština nipošto nije završena priča.

Radni dio simpozija počeo je izlaganjem Pave Barišića (Split) »Odgoj primjeren najboljoj državi« koji je uvodno izložio neke zanimljivosti iz kulture starih Grka te ocrtao specifičnosti života u polisu koje su dovele do zasnivanja politike na čudorednim temeljima. Visoko individualizirani duh Grka, smatra Barišić, proizlazi iz stalnog natjecanja. Po Platonu, krepost je uvjet dioništva građana u oblikovanju polisa, ustavni je poredak povezan s karakterom građana – krepost i izvrsnost su ciljevi. Aristotel ne ocrtava paradigmu grada nego polazi od tri mjerila: mogućega, zbiljskoga i konkretnoga. Najbolji se ustav u pretpostavljenim uvjetima zasniva na principu umjerenosti. Zašto je odgoj središnja točka »najboljeg« ustavnog poretka? Odgoj je sklad navike i uma, cilj mu je oblik života primjeren umu; odgojitelj navikom vodi prema umnome tako što obrazuje poticanjem, buđenjem i sazrijevanjem uma. Iz ovoga slijedi da se najbolji grad zasniva na primatu praktičnog života pa Barišić zaključuje da je najbolji grad ustavno konstituirana zajednica jednakih s naizmjeničnom vladavinom.

Mislav Kukoč (Split) također se bavi problematikom grčkog polisa u izlaganju »O najboljem ustroju mediteranskog polisa«. Aristotel polis definira kao naravno zajednicu slobodnih građana koja je sposobna za čudoredan i samodostatan život – primarno se odnosi na ljude, a ne na teritorij. Platonov najbolji polis jest idealna država. On putem ideja daje čudoredni temelj polisu, a poretke dijeli na one sa zakonima i one bez zakona. Najbolji je poredak idealno kraljevstvo ili *panbasileia*,

naravno bez zakona, koji su za Platona nužno zlo. Realno je najbolja timokracija, a najpotencijalniji od svih poredaka jest tiranija. Za Aristotela, apsolutno je najbolji poredak isključivo teorijski te on traži praktično najbolji da bi navedeno pitanje ipak relativizirao tako što, između ostalog, navodi prosječno najbolji poredak, *politeiu* kao ustavnu vladavinu ili državu srednjeg staleža. Kukoč također navedenom poretku dodaje epitet 'optimalni' te naglašava da se zapravo radi o optimalizaciji zadanog poretka.

Krunoslav Pranjić (Zagreb) u svom referatu »Dekalog u židovstvu, kršćanstvu i islamu« nastoji razjasniti neke etimološke specifičnosti vezane uz sam pojam 'dekalog'. Pranjić naglašava da se dekalog ne bi trebao shvatiti kao deset zapovijedi nego, kao što i izvornik sugerira, deset riječi (preporuka). Martin Luther također izbjegava imperativ, on ih zove deset svetih naloga, i naš Bartol Kašić isključuje mogućnost zapovijedi, on deset riječi prevodi futurum: nećeš ubiti. Naposljetku, Pranjić podsjeća da za dobrobit čovječanstva ne treba raditi na sinergiji religija, nego na sinkretizmu.

Poslije prve sesije simpozija uslijedila je poticajna rasprava, ponajviše o razlici općeg i pojedinačnog dobra.

Ivica Martinović (Zagreb) otvorio je drugu sesiju izlaganjem »Riječanin Josip Zanchi o Rabljaninu Marku Antunu de Dominisu«. Istraživanjem je došao do prvog udžbenika kojeg je Josip Zanchi priredio za svoje studente. Zanchi svoje izlaganje o uzroku duge započinje zanimljivom i povijesno važnom bilješkom: »Prvi je od svih Marko Antun de Dominis (...) izgleda otkrio pravo podrijetlo duge (...). Potom je Descartes to točnije dokazao prema zakonima optike, da bi napokon Newton to dotjerao da se ništa opširnije o tomu ne može poželjeti.« Time je Riječanin Zanchi uputio na tri ključna koraka u tumačenju duge od početka 17. do početka 18. stoljeća. Taj je udžbenik u ovoj važnoj bilješci o tumačenju duge od de Dominisa do Newtona obvezivao kasnije profesore da zauzmu stav prema ulogama navedenih filozofa.

Heda Festini (Rijeka) bavila se Frederikom Grisogonom i njegovom idejom »korisne« znanosti nasuprot čisto teorijskoj u svom izlaganju »Grisogonov iskoračaj u novu znanost«. Autorica ističe veliki utjecaj Rogera Bacona i njegove eksperimentalne znanosti na Grisogona te ga proglašava prapretečom Comtea. Festini dodatno podsjeća da je Grisogonovo najznačajnije otkriće vezano uz kritiku Euklidove geometrije. Grisogono je prije svih anticipirao postojanje neeuclidске geometrije, kao što je i dao naslutiti da je prostor zakrivljen i time neizravno pobio Descartesov

pojam evidencije. Zbog navedenog autorica smatra da je Grisogono naš najveći filozof.

Davor Balić (Osijek) pridružio se kolegama te se i on posvetio jednom domaćem misliatelju, i to Marku Maruliću izlaganjem »Etičke teme u Marulićevim *Parabolama*«. Autor tematizira razne etičke preokupacije Marka Marulića te dolazi do šest osnovnih pojmova Marulićeve etike: dobro, zlo, hrabrost, laž, nepravda i sloboda. Marulić također donosi pet važnih opreka u pokušaju izgrađivanja etičkog sustava: bogatstvo-siromaštvo, čast-poniznost, raskoš-uzdržljivost, požuda-čudoredna čistoća te, naposljetku, naslada-časni rad. Nabranjanjem ovih opreka sasvim razvidno postaje Marulićevo prokršćansko stajalište što se dodatno potvrđuje poistovjećivanjem istine s Kristom, sumnje s filozofijom te laži s poganima.

Bruno Čurko (Zagreb) odlučio je produbiti problematiku postavljenu na prošlogodišnjem simpoziju te izložio referat na temu »Duns Škot i Juraj Dragišić o odnosu anđela i mjesta«. Premda Juraj Dragišić nigdje izravno ne spominje Duns Škota u kontekstu razmatranja odnosa mjesta i anđela, Čurko smatra da je njihova usporedba sasvim prikladna. Ugladajući se na Tomu Akvinskog, Dragišić obrazlaže tvrdnju da je anđeo u mjestu primjenom vlastite snage na dotično mjesto, dok Duns Škot uvodi pojam pasivne potencije (*potentia passiva*), po kojoj anđeo može biti u mjestu.

Miroslav Artić (Zagreb) u svom je izlaganju »Filozofsko promišljanje mediteranskog interkulturalizma« naglasio kako se sve više nameće potreba da se filozofija na ovim prostorima, specifičnima po brojnim utjecajima raznih struja mišljenja, misli bitno dijaloški. Autor zagovara poziciju po kojoj bi se unutar šireg europskog konteksta gradila povijest hrvatske filozofije. U takvom bi se interkulturalnom diskursu istaknula nadasve slojevita narav filozofije euromediteranskog kruga, čiji je sastavni dio i hrvatska filozofija.

Druga je sesija završila kratkom raspravom o Grisogonovu utjecaju na filozofiju znanosti i putove mišljenja koji su najposlije doveli do razvitka neeuclidskih geometrija.

Treća je sesija prvog dana simpozija počela zanimljivim povijesno-filozofskim izlaganjem Line Veljaka (Zagreb) na temu »Ibn Haldun i Vico«. Veljak za početak pojmovno razgraničuje cikličko i progresističko gledište na povijest. Filozofija povijesti na Mediteranu odslikava grčko poimanje povijesti; u znaku cikličkog promatranja povijesti rađa se filozofija povijesti u Ibn Halduna i u Giambattiste Vica. Veljak naglašava da nije zabilježeno da je Vico bio pod utjecajem Ibn Halduna, no sličnosti su toliko velike da bi se o tome mo-

glo spekulirati. Razlog stagnacije i propadanja jest taj što se na visokom stupnju razvitka umjerenost zamjenjuje rasipnošću, a razlog svemu tome ljudska je narav. Cikličko se gledište, iako prvotno, brzo prestaje zastupati, no ne i na Mediteranu. Stagnacija Mediterana uzrokovat će dominaciju cikličke teorije potpomognute pesimističkom antropologijom. Autor završava intrigantnim pitanjem: znači li to da je pesimizam *signum* Mediterana?

Nusret Isanović i Mensur Valjevac (Zenica) izlagali su na temu »Šayḥ Abdullah Bošnjak, sufijski mislilac i komentator Ibn al-'Arabijevog *Fuṣūṣ*«. U radu su predstavili misao relativno nepoznatog mislitelja iz Livna, Abdullaha Bošnjaka. Bošnjak je bio pod velikim utjecajem neoplatonizma, no ono što je najvažnije istaknuto nije njegova izvorna filozofska misao, nego njegovi komentari »andaluzijskog Platona«, Ibn al-'Arabija. Isanović i Valjevac su stajališta da se ovi Bošnjakovi komentari mogu smatrati jednim od najvrjednijih priloga neoplatonskoj renesansnoj interpretaciji »kozmosa univerzalnih ideja«.

Dževad Zečić (Zenica) je izložio referat slične tematike kao i prošle godine, radi se naime o povijesnom izlaganju koje nosi naziv »Arapska matematika u Bosni i Hercegovini«. Dolaskom Turaka Bosna i Hercegovina uključila se u islamske kulturno-civilizacijske tokove. Osnovane su mnoge biblioteke koje su, između ostalog, sadržavale i matematičke rukopise. Među sačuvanim rukopisima značajne Gazi Huserove biblioteke nalazi se jedan iznimne vrijednosti, jer prijepis potječe iz 1340. godine, a dosadašnja istraživanja pokazuju jedinstvenost tog rukopisa u svijetu.

Posljednji izlagač prijepodnevnih sesija bio je Predrag Režan (Bibinje) s izlaganjem »Judeo-kršćanski elementi u islamu: mogućnost ili zapreka za dijalog?«. Režan se bavi problemom interreligijskog nesporazuma te smatra da je jalova nada o koegzistenciji religijski različitih zajednica. Mistike svih religija uzima kao dokaz da je dijalog moguć, no doktrinaran je dijalog moguće uspostaviti samo u iznimnim slučajevima. Režan za kraj ističe da je eventualna suradnja moguća samo ako problematiku promatramo u pluriperspektivističkom smislu.

Po završetku posljednjeg izlaganja uslijedila je žustra i dugotrajna rasprava, ponajviše o pitanju je li pesimizam uzrok ili pak produkt cikličkog poimanja kozmičke zakonmjernosti.

Poslije stanke za ručak, simpozij je nastavljen izlaganjem »Vicova 'nova znanost' između filozofije i moderne znanosti« Fulvija Šurana (Pula). Šuran polazi od stajališta da sveukupna zapadna misao predstavlja proizvod

čovjekovog obrambenog mehanizma usmjerenog protiv straha od smrti. Autor smatra da je ovo evidentnost koju je filozofija starih Grka prva evocirala. U sklopu tog mehanizma Vicova 'nova znanost' promatrana je kao još jedan pokušaj uvođenja određenih epistemoloških normi da bi se fenomenološka zbilja obuhvatila u jedan racionalan sustav.

Marko Vučetić (Zadar) u svom je radu »Uloga solidarnosti u filozofiji B. Mondina« istaknuo glavne Mondinove misli o pojmu solidarnosti. Suvremena civilizacija čovjeka potiče na njegovanje kulture egoizma, hedonizma i konzumerizma, a solidarnost se smatra nepotrebnom. Međutim, Vučetić smatra da je o solidarnosti neophodno promišljati, što on i čini sa stajališta realnosti osobe i svega što tu realnost uvjetuje; misli se na skolastičko poimanje akta-bitka iz kojeg sva realnost proizlazi. Vučetić argumentira analogijski, naime, baš kao što svako djelovanje kontingentnog bića počiva na participacijskog osnovi, tako i solidarnost izvire iz participacije na općem dobru.

Luka Bogdanić (Zagreb) pridružio se kolegama koji su se bavili talijanskom filozofijom konciznim izlaganjem »Nacionalno i povijest talijanske filozofije u misli Bertranda Spavente«. Autor se bavio Spaventinim poimanjem nacije, kao i odnosom grčke, srednjovjekovne i talijanske filozofije. Ističe da se istraživanje Spaventinog poimanja talijanske misli u kontekstu povijesti filozofije Mediterana nameće tim više što je njegova povijest talijanske filozofije dala osnovni kanon njene periodizacije.

Gordana Škorić (Zagreb) u svom se referatu na temu »O pojmu lijepog i ružnoga u estetici – Umberto Eco« bavi jednim od ključnih problema umjetnosti u 20. stoljeću – problemu legitimacije umjetnosti i estetike ružnoga. Autorica referira misli Umberta Eca, sadržane u djelu *Storia della bruttezza*, gdje Eco daje prikaz onog užasnog. Škorić zaključuje da (i) ružno ovisi o vremenu i kulturi u kojoj se javlja te da (ii) ružno proizlazi iz same biti suvremenog života jer, kako Eco kaže, živimo oprečne modele.

Poslije kratke rasprave, uslijedila je stanka za kavu te posljednja sesija dana. Prvi izlagač te sesije bio je Josip Mužić (Split) radom »Istina i tolerancija«. Mužić toleranciju smatra jednom od osnovnih vrijednosti današnjice te, samim time, dostojnim kandidatom za dodatno razjašnjavanje odnosa istine i tolerancije. Posljednjih je stoljeća došlo do progresivnog reduciranja istine sve do potpune negacije te usvajanja relativizma kao jedine valjane opcije. Sve to je dovelo do degradacije pojma tolerancije kao i filozofije uopće te Mužić smatra da je potrebno ponovno otkriti oslobo-

dilačku snagu istine i time utrti put povratku tolerancije u svom izvornom smislu.

Josip Ćirić (Zadar) imao je dvostruko izlaganje: samostalni rad »Savjetovanje i umijeće življenja«, te zajednički rad s Ružom Kovačević (Zadar) pod naslovom »Neki vidovi stjecanja životnih vještina i uloga filozofije«. Oba rada tematiziraju odnos psihologije i filozofije te primjenu potonje u praktičnom i savjetodavnom smislu. Ćirićevo je mišljenje da psihologija nužno pretpostavlja filozofiju života te da bi se trebalo raditi na ostvarenju prvotnog cilja filozofije koji autor promatra općenito kao olakšavanje ljudskog stanja. Od samih početaka psihologija inspiraciju crpi iz filozofije, a poznato je da ne postoji znanstveno utemeljeni princip diferencijacije pojedinih pristupa, posebno u psihoanalitici. Autor predlaže da se filozofija, kao riznica pitanja i pristupa, upotrijebi u svrhu stjecanja životnih vještina.

Posljednje izlaganje dana imao je Slobodan Sadžakov (Novi Sad) s temom »Metamorfaza hedonizma«. Sadžakov hedonizam smatra velikim filozofskim pandanom filozofije uma, te važnim segmentom opće i pojedinačne dijalektike. Hedonizam naglašava subjektivni moment, put ka sreći te time ne dozvoljava da subjekt bude negiran. Nadalje, izlagač tematizira epikurejski hedonizam po kojemu je zadovoljstvo najviše dobro. Postoji specifična relativnost hedonizma koja mu omogućava da se manifestira na više načina. Moderni se hedonizam može shvatiti kao sveobuhvatni kapitalistički hedonizam, koji je, uz egoizam, postao jedan od vodećih paradigmatičkih okvira.

Posljednja je rasprava na kraju prvog dana simpozija, u kojoj su izlagači dobili priliku braniti svoje pozicije, bila vrlo intenzivna. No, ona je nažalost morala biti prekinuta zbog programom predviđenog predstavljanja zbornika radova *Filozofija Mediterana* urednika Mislava Kukoča (HFD, Zagreb 2009.), te knjige Željka Škuljevića *Pozornica kirenačke misli* (Hijatus, Zenica 2008.).

Drugi dan simpozija započeo je izlaganjem »Uobličavanje pojma pravde u 'poemi o pravdi'« Željka Kaluđerovića (Novi Sad), koje tematizira pravdu kao najvažnije načelo uobličavanja socijalnih odnosa u Hesiodovoj poemi »Poslovi i dani«. On smješta pravdu kao korijen drugačijeg i boljeg svijeta u samo središte života – ideja se pravde javlja kao potreba za učvršćivanjem odnosa ekvivalencije ili njenog uspostavljanja tamo gdje izostaje. Prisutnost pravde na svim razinama (od najviše metafizičke pa sve do praktičke) ukazuje na mogućnost njenog razmatranja kao moćnog božanstva, kozmičkog načela i legitimacijske osnove sveobuhvatnog ljudskog *praxisa*.

Kaluđerović je posebno istaknuo Hesiodovu predfilozofsku anticipaciju razlike poretka uzročnosti nerazumske prirode (*bia*) te poretka običajnosne dužnosti (*nomos* i *dike*).

Ivan Andrijić (Zagreb) održao je izlaganje »Neke usporednice antičke tradicije filozofskih komentara i indijske vedāntske filozofije«. Tradicija sastavljanja filozofskih komentara počinje u 3. st. s Aleksandrom iz Afrodizijade, kojeg slijedi plejada neoplatoničkih filozofa (Jamblih, Proklo, Filopon, Damaskije, Simplikije i dr.) koji su do 6. st. nastojali izvršiti pomirenje i sintezu Aristotelovih i Platonovih učenja. Vedānta je pak jedan od šest glavnih sustava indijske brahmanističke filozofije (*brahman* – najviše načelo, apsolut) koji se bavi tumačenjem Upanišadi, anonimnih i prvotno govorom prenošenih vedskih filozofskih tekstova. Dok neoplatonizam vrši ontološku hijerarhizaciju stvarnosti po principu Jedno – *Nous* (*Demiurg*) – *Psyche* – *Physis*, u vedantskoj se filozofiji poredak svijet – duša – bog pokazuje različitim samo na spoznajnoj razini.

Željko Škuljević (Zenica) u izlaganju naslovljenom »Kirenska epistemologija« dotakao se pitanja naravi veze između Kirenjana i Protogorinog relativizma. Sud povjesničara filozofije o tom pitanju sve je samo ne jednoglasan; dok neki, slijedeći Zelleru, drže da su učenja Kirenjana više-manje identična Protogorinom (argument za to kirensko je isticanje subjektivnosti svih naših osjetilnih utisaka), drugi, među kojima je i Guthrie, misle da su Kirenjani bili i veći skeptici od Protogore na području epistemologije, ali su zato bili mnogo spremniji priznati postojanje stvarnosti izvan nas samih.

Dalibor Lovrić (Split) u izlaganju »Aristotel i funkcionalna teleologija« podvrgnuo je kritici Aristotelov pojam teleologije i njegovu održivost u suvremenim poimanjima znanstvenog i filozofskog objašnjenja. Aristotel je dosljedan naturalist, njegovi finalni uzroci jesu unutarnje biološke svrhe, no postavlja se pitanje jesu li ti uzroci išta više od korisnog sredstva za objašnjenje ponašanja živih organizama i prirodnih procesa. Iz činjenice da živa bića jesu realizacije nekakve unutarnje svrhovitosti ne slijedi i da je sama evolucija svrhovita (u eksternom smislu). Lovrić misli da se teleologija i suvremena znanstvena metodologija mogu pomiriti, ali samo na temelju pluralističkog shvaćanja funkcije.

Drugu je sesiju otvorila Jadranka Brnčić (Zagreb) referatom »Augustin u misli Paula Ricœura«, čija mu je fenomenološka upitanost bila trajnom inspiracijom. Istražujući razumijevanje ljudskog bitka posredstvom interpretacije (koju shvaća kao etički čin kojim subjekt sebe konstituira stojeći pred tekstom),

Ricœur se obratio Augustinovim tekstovima, prije svega X. i XI. knjizi *Ispovijesti*, u kojima se govori o sjećanju i vremenu. Ricœur preuzima njegovu misao o nepodudaranju vremena svijeta i vremena duše, analizira meditaciju o sadašnjosti prošloga, sadašnjega i budućega te trima odgovarajućim modalitetima (pamćenje, vizija i iščekivanje), no razgrađujući Augustinov teološki koncept prvog grijeha udaljuje se od njegovih argumenata te inzistira na agnostičkom utemeljenju filozofije.

Dafne Vidanec (Zagreb) u svom se izlaganju »Aristotelova *De ars poetica*: apologija *homo ludensa*?« pozabavila intrigantnom temom navodnog postojanja druge knjige Aristotelove *De ars poetica*, koja je svojedobno nadahnula i Umberta Eca za glasoviti roman *Ime ruže*. Mnogi su istraživači Aristotelovog filozofskog korpusa, prihvativši taj izazov, odlučili još detaljnije odgonetavati sadržaj teksta koji već imamo te tako rekonstruirati sadržaj nestalog spisa, pri čemu važnu ulogu ima tzv. *Tractatus Coislianus*, koji jedni smatraju najboljim dokazom postojanja druge knjige (Cooper, Janka), a drugi neoaristotelijanskim spisom bez podloge kod samog Aristotela (Golden). Vidanec je još posebno istakla čovjekovu sposobnost uobrazilje (uključuje stvaranje i oponašanje) kao specifičnu razliku kojom Aristotel u svojoj *Poetici* definira čovjeka.

Maja Poljak (Zadar) svoje je izlaganje nasloвила »Filon Aleksandrijski kao spona između antike i srednjeg vijeka«. Dominantno pitanje Filonove misli jest odnos objavljene religije i filozofije (vjere i uma), koje će kasnije postati dominantno kod srednjovjekovnih filozofa. S tim u vezi postavlja se pitanje o postojanju jedne ili više istina, gdje Filon zastupa kasnije stajalište Tome Akvinskog o dvama putovima (znanosti i filozofiji) prema jednoj istini, nasuprot averoistima koji su tvrdili postojanje dviju istina. Posebno je zanimljiva koncepcija *logosa* kao upravitelja svijeta stvorenog od Boga, u kojem su sadržane sve ideje, no ipak se ne može izjednačiti s Kristom. Važan Filonov doprinos jest i anticipacija analogijske spoznaje Boga.

Vani Roščić (Split) tematizirala je problematiku forme lijepog u Plotinovoj misli u istoimenom izlaganju. Plotinova je estetika znatno utjecala na onu bizantinsku i srednjovjekovnu, a svoj kontinuitet s platonističkom tradicijom očituje u tvrdnji o proizlaženju svake osjetilne ljepote iz one nadosjetilne te u uskom povezivanju forme i lijepog. No Plotin raskida s klasičnom koncepcijom kad odbija razmišljati o lijepom kroz kategorije reda i harmonije među dijelovima te postavlja tezu o ljepoti kao jedinstvu, jednostavnosti i

sjajnosti. Osjetilna ljepota predmeta proizlazi iz ljepote koja nema formu (forma nije najviši stupanj savršenstva), stoga je nije moguće iskusiti osjetilima, nego tek kontemplacijom uma. Roščić je zaključno naglasila implikaciju prisutnosti filozofske kontemplacije u umjetnika koja slijedi iz ovakve estetike.

Borislav Dadić (Zadar) održao je izlaganje »Formiranje i razvoj pojma osobe u srednjovjekovnoj filozofiji«. Poznato je da Grci nisu imali pojam ekvivalentan današnjem pojmu osobe; najbliži je bio *prosopon* (grč. maska u kazalištu, onaj koji nosi tu masku). Prvu definiciju osobe u današnjem smislu te riječi donosi Boetije: *pojedinna supstancija razumske naravi*. Dadić je skrenuo pozornost na još jednu Boetijevu definiciju: *pojedinna substancija razumske naravi*, koja je možda i važnija jer ističe svojstvo metafizičke inkomunikabilnosti. Upravo su na tome svoj pojam osobe gradili srednjovjekovni mislioci poput Duns Škota i Tome Akvinskoga, koji osobu smatra uzvišenijom od svega svemira. U izlaganju je posebno istaknuto da metafizička inkomunikabilnost ne pretvara osobe u lajbnicovske monade jer su relacije s drugim presudne za ostvarenje svake osobe; ona znači samo da svatko ima neotuđiv bitak.

Dejan Donev (Kumanovo) izložio je referat »Etika čudotvorstva sv. Nauma Ohridskog«. Polazeći od Klimentove teze kako nije dovoljno samo se sklanjati od zla, već da je suština u uklanjanju zla, što se može samo činjenjem dobro čovjeku – hramu Božjemu, sv. Naum gradi i oblikuje duhovni prostor i ljude gdje živi. Samim tim on postaje čudotvorac, ne zato što je učinio pravo čudo (poput čudesnog iscjeljenja), već zato što je, izdižući se iz Klimentove etike, ostvario jednu višu razinu praktičnog postupanja.

Krešimir Čvrljak (Zagreb) svojim je izlaganjem »Delfijski orakul *Gnóthi seautón/nosce te ipsum* u filozofiji renesanse« naglasio važnost koju su Grci pridavali svojoj misaonoj baštini. Poznato je da su se sedmorica mudraca otimali za autorstvo orakula (najviše se pripisuje Talesu i Hilonu, a po drugim im tumačenjima prethodi), a i sam se Aristotel zanimao za identitet autora. Čvrljak je naglasio važnost svijesti o konceptualnim i smislonim metamorfozama koje je delfijski orakul doživio kroz različita razdoblja. Ne sporeći vrijednost srednjovjekovnih (impregniranih kršćanskim egzegezama) i renesansnih svjedočanstava, istaknuo je kako su njegovi autentični tumači ipak trolist najvećih grčkih filozofa (Sokrat, Platon i Aristotel).

Stjepan Radić (Đakovo) održao je referat »Rearistotelizacija suvremene etike«, pogotovo vidljivoj u anglosaksonskoj filozofiji, gdje se brojni filozofi, nezadovoljni kantov-

skim deontologizmom, vraćaju aristotelovskoj etici vrline (Elizabeth Anscombe, Alasdair MacIntyre, Martha Nussbaum). Radić je prikazao na kojim se sve razinama događa taj povratak Aristotelu te postavio pitanje o njegovoj opravdanosti ako se on svodi na izbjegavanje pitanja koja proizlaze iz Kantova pristupa moralu. Zaključno je kritizirao tezu o zastarjelosti kantovskog formuliranja etičkih problema u današnjem vremenu (MacIntyre).

Maja Dragun (Zagreb) govorila je o sinkretizmu, univerzalizmu i pluralizmu kao obilježjima religijskih i misaonih sustava Mediterana u istoimenom izlaganju te ih istaknula kao njihovu bitnu odliku. Ta se obilježja korijene u mediteranskim kulturama (kultovima, religijama, ezoterijskim učenjima i filozofskoj misli), a njihovu univerzalnost dokazuje prisutnost u pretkršćanskim kultovima, babilonskoj religioznosti, egipatskom hermetizmu, grčkoj filozofiji, neoplatonizmu i gnosticizmu te velikim religijama (judaizam, kršćanstvo, islam) pa su tako presudno utjecala na formiranje same okosnice zapadne kulture.

Danijel Tolvajčić (Zagreb) izložio je referat »Religijski pluralizam u filozofiji Johna Hicka«. Sve do 20. stoljeća filozofija se religije bavila pitanjima judeokršćanske (ili manjim dijelom islamske) tradicije, no napuštanjem apologetskih pozicija i konfesionalno nametnutih granica pokušala je razmatrati široki spektar religijskih fenomena, čime se postavlja pitanje ravnopravnog pristupa svim religijskim tradicijama. Hick je ponudio interpretaciju religije koja nije ni naturalistička, ni vezana uz pojedinu konfesiju te je naziva »filozofijom religijskog pluralizma«. Pritom nastoji uvažiti fenomen religije u svim njenim formama jer su sve one dotičaj s transcendentnim i nemislivim Zbiljskim.

Izlaganje Ive Mršić (Zagreb) nosilo je naslov »Pluralistička eshatologija Johna Hicka – prema pitanju univerzalnosti spasenja«. Hick razvija ideju otvorene eshatologije koja i po završetku zemaljske egzistencije omogućuje razvoj i ispunjenje pa se logično postavlja pitanje univerzalnosti spasenja, koja nije logički nužna, već vrlo vjerojatna opcija u teističkoj interpretaciji svemira, a može se očuvati samo relativizacijom ekskluzivnosti kršćanstva i nijekanjem Kristove spasenjske konstitutivnosti, što Hick i čini. Općenita formula spasenja u njegovoj filozofiji jest preobrazba ljudske egzistencije prema božanskoj Zbiljnosti, a eshatologija ima ulogu verifikacije religijskih istina.

Klemen Klun (Ljubljana) svojim je izlaganjem »Status grčke filozofije u starom židovstvu« nastojao razjasniti razumijevanje grčke filozofije u staroj židovskoj predaji, koja se prvi put susreće s filozofijom u vremenu

nakon Aleksandra kad dolazi do sveopćeg prožimanja kultura. Dio je Židova odmah odbacio filozofiju kao nešto grčko, racionalno i time opasno za religiju (rabini su čak nazivali sve filozofe epikurejcima, a postojala je i kletva za sve one koji poučavaju svoju djecu grčkoj mudrosti), a drugi su pak pokazali više otvorenosti (većinom iz praktičnih razloga, no bilo je i tolerantnih stavova prema grčkom moralu i religiji). Cilj je izlaganja bio pokušaj doprinosa razumijevanju dijaloga ovih dviju velikih kultura.

Marica Vernazza (Zadar) u svom je izlaganju »Mediteran u suvremenoj teoriji povijesti« kombinirala primjer iz srednjovjekovne povijesti Mediterana (stvaranje ranofranačke države u 8. i 9. stoljeću, gdje se Karla Martela promatra kao spasitelja kršćanstva i Europe) s filozofijom povijesti suvremenog teoretičara Haydena Whitea, zaokupljenog prije svega različitim žanrovima povijesnog diskursa (ljetopisi, kronike i povijest u suvremenom smislu), koje razvrstava prije svega po kriteriju narativnosti. Vernazza je posebno naglasila problem perspektive (nijedna nije univerzalna – što povjesničar živi vremenski dalje od nekog događaja, pridaje mu manju važnost, no isto je tako često u stanju bolje uočiti povezanost događaja).

Josipa Pogačić (Zagreb) svojim je izlaganjem »Mediteran i filozofija danas« nastojala pokazati aktualnost pitanja koja su u antičko doba postavljali grčki i rimski filozofi. Pošavši od Senekine misli da ne postoji ništa čime se zaposlen čovjek manje bavi nego što je sam život, ukazala je na bijeg suvremenog čovjeka u zaborav kad se radi o važnim pitanjima, kao što su pitanja o dobru i zlu te našem odnosu spram toga. Usprotivivši se Nietzscheovoj tvrdnji o smrti Boga tvrdnjom da je Bog tek zaboravljen da ne bi ometao stvaranje svijeta po čovjekovoj mjeri (globalno selo), sugerirala je povratak Mediteranu kao povratak meditaciji o dobru i zlu, smislu života i Bogu kao vječnom čovjekovom zavičaju.

Alen Tafra (Pula) dodirnuo je svojim izlaganjem »Križarski ratovi i diskurs filozofije povijesti« aktualnu temu europskog identiteta i odnosa Europe prema islamu, za koji se danas može reći da je asimetričan zbog odavne sekularizacije Europe naspram religioznošću prožetog islamskog svijeta. Potraga za podrijetlom modernog pojma Europe, tj. Europe kao novovjekovnog političkog jedinstva, otkriva u kojoj je mjeri islam bio važan čimbenik u tom procesu. Reaktualizacijom antičkih konstrukcija Zapada i Istoka (Europe i Azije) u ranom novom vijeku uspostavljaju se čvrste granice prema islamskom prostoru. Time je ograđivanje od islama poslužilo kao nova ko-

hezivna snaga Zapada nakon gubitka utjecaja kršćanstva.

Posljednja je sesija ovogodišnjih »Mediterskih korijena filozofije« otvorena izlaganjem »Proces 'de-aurizacije' svijeta: zaborav duhovnoga podrijetla suvremenih kozmologa« Dražena Zetića (Zagreb), u kojem je apelirao na popularizaciju kozmologije na našim prostorima. Uz svijest da je to moguće jedino primjerenim jezikom modernoga čovjeka, ogradio se od racionalističkog govora instrumentalnih znanosti i priklonio konkretnim primjerima iz života. Osvrnuvši se na Einsteinov i na Hawkingov misaoni razvoj, posebno se pozvao na knjigu *Postoji li Bog?* Hansa Künga, u kojoj upozorava na opasnost apsolutizacije znanosti jer svaka znanost koja ne propituje svoje stavove dovodi samu sebe u pitanje.

Hrvoje Relja (Split) održao je izlaganje »*Sud res sunt* je *primum cognitum* koji utemeljuje realizam«, s temom Gilsonove recepcije Tominog utemeljenja realizma, koja se oslanja na Aristotelovu tezu kako logika svakog znanstvenog diskursa zahtijeva postojanje prvih premisa koje se ne dokazuju, ali kojima se dokazuju svi ostali sudovi te znanosti. Vremenski je i gnoseološki prva premissa izražena sudom *res sunt*, tj. da stvari jesu. Gilson dokazuje kako je ta spoznaja ključna za realistički stav prema stvarnosti, što onda omogućuje i izgradnju metafizike. Njegova analiza argumentacije kojom se opovrgava realizam pokazuje kako se ta opovrgavanja, zbog specifične naravi *primum cognituma* na kojemu se temelji realizam, elenktičkom argumentacijom pretvaraju u potvrđivanje samoga realizma.

Tonći Kokić (Split) govorio je o problemu znanstvenog statusa biologije u izlaganju »Samostalnost znanosti o živome«. Prema mišljenju nekih, ona i nije prava znanost jer joj nedostaju univerzalnost, stroge generalizacije i stroga kvantitativna struktura. Drugi bi joj pak priznali znanstveni status samo ukoliko je reducibilna na fiziku. Treći pak pristup vidi značajne razlike između biologije s jedne strane te fizike i kemije s druge strane. Biologija je prava znanost, s vlastitim pojmovnikom i metodologijom, ali se u mnogočemu razlikuje od fizike i ostalih prirodnih znanosti. Biolozi tako ukazuju na nedostatke determinizma, esencijalizma i redukcionizma u objašnjavanju fenomena života.

Tomislav Petković (Zagreb) obavijestio je prisutne o najnovijim istraživanjima na LHC-u (Large Hadron Collider) u Ženevi svojim izlaganjem »Nova fizika na LHC-u i nova filozofska istraživanja«. LHC je dosad najveći akcelerator čestica na svijetu, koji operira energijama na TeV (Tera-elektron-Volt) skali,

a nova fizika na LHC- u bavi se problemom hijerarhije u suvremenoj fizikalnoj teoriji. Kako je lako moguće da se potvrdi nestandardna fizika, formuliran je princip »agnostičkog eksperimentalizma«, prema kojem se, najjednostavnije rečeno, ne zna što bi se moglo dogoditi i što bi se moglo opaziti. Petković je ukazao na niz filozofskih pitanja koja se otvaraju, prije svega vječno pitanje o odnosu znanosti i religije (sukob ili moguća komplementarnost).

Simpozij je zaključen riječju Mislava Kukoča, predsjednika Organizacijskog odbora simpozija, o uspjehu polučenom ove godine: velik broj referenata, raznolika tematika, interes javnosti i plodnost u raspravi. Također je izrazio zadovoljstvo povodom objavljivanja zbornika *Filozofija Mediterana* i želju za napredovanjem međunarodne dimenzije simpozija.

Emil Kušan
Gabriela Bašić

Međunarodna konferencija **»The Hand – An Organ of the Mind«**

Dubrovački Interuniverzitetski centar ovog proljeća (1.–3. svibnja 2009.) bio domaćin filozofske konferencije pod nazivom »The Hand – An Organ of the Mind« koju je organizirao Zdravko Radman sa zagrebačkog Instituta za filozofiju, međunarodnog skupa na kojem je sudjelovalo četrnaest eminentnih znanstvenika iz različitih disciplina. Polazeći od teze da čovjek spram svijeta nema samo kontemplativni odnosno razumski odnos, već da je u velikoj mjeri njegova percepcija svijeta uvjetovana i procesima u kojima on na aktivan način sudjeluje u njemu, Radman je ovu konferenciju posvetio ruci koja je neka vrsta posrednika između »unutarnjeg« i »izvanjskog«, mentalnog i pokretačkog, razumskog i djelatnog, pa se s pravom može reći da je uloga ruke za čovjeka u kognitivnom smislu od neprocjenjive važnosti. Njome se, naime, svijet spoznaje i stvara, a uspjeh ove konferencije je upravo u tome što je organizator odabirom stručnjaka iz različitih područja stvorio interdisciplinarni okvir unutar kojeg je analizirana uloga tog fascinantnog organa kao čimbenika ljudske spoznaje. Namjera je konferencije stoga bila pokazati da je ruka neka vrsta simboličkog oruđa koji nije tek puki izvršilac radnji koje je zamislio um, već

da i ona sama sudjeluje u percepciji svijeta, da može biti svjesni organ. Neka od pitanja na koja su sudionici pokušali dati odgovore bila su sljedeća: kakav je odnos gestikulacije i značenja?; u kojem je smislu simbolički prostor relevantan za djelovanje ruke?; može li se njome doći do taktilnih spoznaja koje funkcioniraju neovisno o umskima?; koji je odnos taktilnosti i percepcije?; koliko zapravo znamo o povezanosti ruke i mozga? Dakako, trodnevna konferencija nije mogla donijeti definitivne odgovore na ova složena pitanja, ali su kvalitetna, sugestivna i akribijska izlaganja uvelike doprinijela rasvjetljavanju ove problematike koja se nalazi na sjecištu tradicionalne filozofije, neuroznanosti, biologije, epistemologije i klasične filozofije znanosti.

Konferenciju je otvorio organizator Zdravko Radman kratkim izlaganjem u kojem je ocrtao temelje odnosa mozga i pokreta ruku, naglasivši moment smislenog ljudskog oblikovanja prostora koji ujedno predstavlja i čovjekov navlastiti kognitivni model postojanja. Jedno od važnijih pitanja koje će se provlačiti kroz izlaganja ostalih sudionika (a na neki način, možda i presudno) upravo je pitanje je li moguća taktilna spoznaja koja bi prethodila umskoj ili pak od nje bila neovisna. Preciznije kazano, što je to što ruke mogu »vidjeti«, a sâm vid ne može? U kojim slučajevima vid epistemološki zaostaje za drugim organima kojima percipiramo stvarnost? Takva teza o »spoznavanju bez razmišljanja« produbljena je analizama metafore, odnosno upotrebe jezika nasuprot gestama koje su nijeme. Radmana je osim toga zanimalo kakav je odnos pisanja i oblikovanja mentalnih konceptata, odnosno propitivanje ideje da misao postoji neovisno o njenoj performativnoj/izvedbenoj funkciji. Radman je svoje izlaganje završio tezom da smo mi ujedno i objekti i subjekti onoga što činimo. Američki neurolog Frank Wilson svoje je izlaganje »The Human Hand Brain« započeo osvrtom na napredak u protetici i robotici, naglašavajući medicinski pristup razvijanju kognitivnih vještina. Wilson je iznio brojna vlastita iskustva za vrijeme rada na klinici gdje je među ostalim liječio umjetnike čije su ozljede ili disfunkcije ruke presudne za njihov profesionalni život. On smatra da ruka nije samo glavna odlika *Homo sapiens*, već je od presudnog značaja za stvaranje vlastitog, »autobiografskog sebstva«. Njegova se analiza bavila i prikazivanjem ruke i njene uloge u povijesti umjetnosti, s naglaskom na renesansno otkrivanje ljudske anatomije. Među ostalim, osvrnuo se i na dugu povijest pisanja bilježaka po ruci, »čitanja iz ruke« te na povijesni proces specijalizacije tog dijela tijela i njegovih sposobnosti, pri čemu je naveo Darwinov stav da je upravo ruka čovjeka

izdvojila od životinjskog svijeta i učinila ga čovjekom. Odnos vizualnih i taktilnih podražaja za Wilsona su također predmet kojeg treba detaljno istražiti u kontekstu procesa fizičkog, kognitivnog i društvenog djelovanja. Kao neurolog, posebno se osvrnuo na pokušaje stvaranja umjetne, odnosno robotičke ruke, a i on se, kao i Radman, detaljno pozabavio temeljnim pitanjem: djeluje li ruka prije umske spoznaje, nazivajući taj aktivni sklop »hand-brain«. Zaključno, Wilson ruku shvaća kao samo središte ljudskoga civilizacijskog razvoja i kulturne evolucije.

Evelyn Tribble svoje je izlaganje zasnovala na istraživanju odnosa između ruke i tijela u Engleskoj u razdoblju ranog modernizma, s posebnim osvrtom na područja kazališta i religije, baveći se korištenjem i značenjem pokreta ruku u predstavi i tijekom mise ili religijskih svečanosti. Kao i za Wilsona, i za nju su odnos sjećanja i znanja (mnemotehničke vještine i zapisivanje na ruci) veoma značajne: ruka nakon srednjeg vijeka tako postaje organ zapisivanja, mjesto koje služi za bilježenje podataka koje bi mozak mogao zaboraviti. Ruka od šesnaestog stoljeća tako ima i ulogu predviđanja budućnosti (u hiromantiji). Tribble se ipak najviše bavila gestama i gestikulacijom prilikom glume, odnosom rutinskog i proživljenog glumljenja, odnosno proporcijom ulaganja strasti u glumački čin gdje glas, geste i pokreti tijela čine samu srž predstave: naime, govor može zavratiti, ali nas geste odaju govoreći istinu. Takva fiziologija gestikulacije dovodi do društveno formaliziranog tjelesnog govora, simboličkih gesti koje su povezane sa spontanim gestama kojima mi sami i ne znajući »glumimo« u svakidašnjim situacijama. U njenom izlaganju bilo je zanimljivo upravo isprepletanje renesansnih naputaka glumcima (uzročno-posljedične veze između unutarnjih mehanizama i pokreta tijela) i današnjeg dominantnog stava prema kojem ruke, tijelo i um nisu toliko povezani, pa ruka više ne *proizvodi* misao i čin. Predavanje Richarda Menaryja, pod nazivom istovjetnim naslovu konferencije, bilo je fokusirano oko pitanja jesu li pokazivanje, dodirivanje, dohvaćanje i gestikulacija mentalne radnje? Navodeći neka recentna istraživanja u tom području, Menary je naveo da gestikulacija može biti od presudna značaja za način na koji razmišljamo, odnosno da senzomotorički pristupi percepciji dodirivanje shvaćaju kao nešto konstitutivno za naš osjećaj percepcije, nasuprot fenomenalnom iskustvu. Prožimanje uma i tijela s okolišem dovodi do teze o ruci kao organu mišljenja, što predstavlja prilično provokativnu i (s klasičnog filozofskog stajališta) neodrživu ideju, a Menary je detaljno razrađuje, navodeći njene pozitivne i nega-

tivne odlike. I on se pozabavio problemom gestikulacije u kontekstu odnosa kognitivnih procesa i manipulacije tjelesnim pokretima. Teza glasi da je mentalni sadržaj ostvaren na neurološki način, te utjelovljen u gestama. Nasuprot tome, teza o kontinuitetu zasniva se na ideji o tome da postoji duboki metafizički kontinuitet između uma i svijeta. Glavno je pitanje dakle ono o našim kognitivnim sposobnostima: jesu li one različite vrste od drugih (primjerice taktilnih) čovjekovih odlika koje posjeduje? Važuci argumente, Menary je spomenuo rascjep između mentalnih i bioloških sposobnosti, odnosno intencionalnost kao pravu metafizičku kategoriju. Kao jedan od primjera za svoju tezu naveo je problem matematičkog simbola za broj pi, odnosno izvor njegova mentalnog sadržaja: jesu li mentalni simboli već unaprijed zadani, odnosno je li uopće moguće misliti izvan jezika (pitanje koje su već postavili brojni filozofi). Njegovo je izlaganje bilo najzanimljivije upravo u dijelu na kojem se presijecaju lingvistika, semiotika i klasična filozofija.

Susan Stuart bavi se kognitivizmom, filozofijom uma i klasičnom epistemologijom, a svoju prezentaciju naslovila je dvoznačnim imenom, odnosno igrama riječi: »Affective Effective Grasping: Prehension, Apprehension, Comprehension«. Njena je polazišna točka jednostavna teza da rukama stvaramo svijet, te da u procesu tog stvaranja oblikujemo sami sebe kao subjekte. Dodir rukom je polazišna točka na kojoj počinjemo promišljati svijet, smatra ona. Dobivajući afektivni odgovor na taktilni podražaj, dolazimo do refleksivnog dodira te, naposljetku, do spoznaje. Dodir nije samo spoznaja, on je ujedno i dohvaćanje drugog i propitivanje samoga sebe, stoga Stuart govori o »tjelesnoj svijesti«. S obzirom da se bavi Kantovom filozofijom, izlagačica nije propustila spomenuti njegovu tezu kako je ruka »prozor uma«, te da bi pojmove 'svijest' i 'um' općenito trebalo pažljivo i precizno koristiti. U tom smislu, ona zagovara svojevrstu tjelesnu spoznaju kao epistemologiju spoznavanja rukom, samosvijest koja se rađa iz proizvoda rada naših ruku. Srž njena izlaganja je holistički koncept: na primjeru pijanista koji postaje istovjetan s muzikom koju svira i s kojom se tjelesno/emocionalno posve identificira, dolazi do osjećaja jedinstva subjekta s predmetom kojeg dohvaća i dotiče. Intimnost tjelesne granice stoga je ujedno otvorenost za iskustvo i spoznaju: naša koža predstavlja »granicu« vlastitog tijela kao sebstva, ali nas ujedno i otvara prema svijetu, što je u osnovi teza klasične filozofijske antropologije. Dodir je iz te perspektive shvaćen kao buđenje svijesti, osvještavanje sebstva, bilo doslovno bilo metaforički (u sintagmi 'dodir očima'), što

može često puta biti i temelj za manipulaciju pogledom, dodirivanje bez stvarnog fizičkog kontakta. Stuart je poticajno izložila širok raspon tema i predstavila liminalno iskustvo graničnosti dodira. Za razliku od nje, Jonathan Cole u svojem je referatu »The Sixth Sense and the Hand« tematici prišao iz kliničke perspektive kao liječnik neurolog. Ponajprije se zanimajući za neuroznanstvene implikacije ruke kao ljudskog organa, Cole je predstavio radove britanskog znanstvenika Charlesa Bella iz devetnaestog stoljeća i primijenio ih na konkretni slučaj čovjeka koji gotovo četiri desetljeća živi bez stvarnog osjećaja percepcije kao rezultat nemogućnosti osjeta. Za Colea, ruka je ponajprije oblikovana tako da otkriva svijet, a s obzirom na njegovo područje bavljenja, najviše ga zanima način na koji elektronski impulsi u mozgu proizvode pokret. U tom je smislu slučaj pacijenta kojeg opisuje paradigmatički: u njemu se radi o odnosu između nesvjesnog pokreta ruke i kretanja kao rezultata intencionalnosti, tj. pokreta osobe koja nema osjete od vrata naniže. U kontekstu propriocepcije i problematike kontrole nad pokretima tijela, Cole na vrlo jednostavan način prikazuje kako naš mozak uspijeva pokretati tijelo čak i ako nema svijest o njemu, odnosno da je to u stanju jedino ukoliko subjekt može vidjeti pokrete koje želi napraviti.

Natalie Depraz napravila je svojevrstan odmak od dosadašnjih teorija i problemu ruke kao organa uma pristupila iz polja klasične filozofije, odnosno fenomenologije. Njeno izlaganje »Phenomenologies of the Hands« smješteno je u husserlovsku, merleau-pontyjevsku i levinasovsku perspektivu: oslanjajući se na spomenute filozofe i pravce mišljenja, izlagačica je pokušala iznijeti na vidjelo različite pristupe fenomenologiji ruke i percepcije, postavljajući pitanja u kojoj je mjeri takva filozofska i historijska analiza plodotvorna i na koji način anticipira naše neposredovano iskustvo taktilnosti. Ona smatra da su iskustveni i lingvistički kontekst podjednako korisni za praktične aspekte fenomenologije ruku te da stoga mogu premostiti jaz između tjelesnog i simboličkog ujediniujući ih pod zajedničkim nazivnikom proživljenog iskustva. Ovdje je dodirivanje analizirano ne samo iz perspektive doticaja, nego i simboličkog i fizičkog ovladavanja drugim, ono je intersubjektivni čin i društvena praksa koja svoj odvjetak nalazi i u klasičnoj tradiciji, primjerice u Heideggerovu izrazu *Vorhandenheit* s ontološkim premisama. Ona stoga ukazuje na organsku vezu dodira i intersubjektivnosti, objektiviranja iskustva dodirivanja (aktivnost/pasivnost), kao i problematike ranjivosti Drugog na primjeru Levinasa, izloženosti Drugom što onda stvara novu stru

etike. Nasuprot ovom klasičnom pristupu koji polazi od tradicije francuske fenomenologije percepcije, Daniel Hutto («A Helping Hand for Pragmatists») polazi od poveznice psihologije i filozofije. Njegova je prezentacija na vrlo koncizan način prikazala sraz dvaju pristupa problematici ruke. Današnja kognitivna znanost, smatra Hutto, dubinski je podijeljena između onih koji zastupaju neku vrstu kartezijanskog razuma i onih koji zagovaraju pragmatistički pristup spoznaji. Nakon kratka prikaza osnovnih polazišnih teza obje pozicije (rascjep između uma i svijeta korelativan je s odnosom između zapažanja i vjerovanja), Hutto se pozabavio biosemiotikom, pitanjem može li postojati razum bez sadržaja i radikalnim stavom da svijet sam po sebi nema nikakvog značenja već da ga mi u njega neprekidno upisujemo i na taj način racionaliziramo. Takvo »društveno kodiranje« u potrazi je za značenjem, a spoznaja se iz te perspektive može shvatiti naprosto kao reprezentacijska manipulacija. Hutto pritom nije bio jedini izlagač koji je, kao što je već spomenuto, ukazao na lingvističko utemeljenje misli.

Američki filozof i epistemolog Shaun Gallagher počeo je izlaganje »The Enactive Hand« s Aristotelovim određenjem čovjeka kao bića koje ima ruke »zato jer je najmudriji od svih bića«, nasuprot još starijem oprečnom stavu da je čovjek mudar upravo zato jer posjeduje ruke. Za Gallagera, kao i za većinu izlagača, ključ interpretacije se nalazi u susretu filozofije i kognitivnih znanosti, u različitim socijalnim i intersubjektivnim dimenzijama pri kojima nije um taj koji oblikuje tijelo, već tijelo oblikuje um. Počevši od jednostavne definicije da je mozak organ koji informacije o svijetu dobiva posredovanjem tijela i osjetilne spoznaje, Gallagher ne propušta spomenuti da među ljudskim čulima nedvojbeno dominira vid (kao što to ističe već i Aristotel), pa je razum od samih početaka filozofije prirodno bio neodvojiv od vida, odnosno spoznaja je utemeljena na slici (kao u Platonovu *eidosu*). Kako vid ima primat nad ostalim čulima (mirisom, dodirom, njuhom), Gallagher se fokusira na obratnu situaciju u kojoj taktilne odlike ruke u suradnji s vidom mogu biti mnogo brže i preciznije negoli same oči (potkrepljujući to zanimljivim Galilejevim crtežima, kao i nekim novijim istraživanjima u neuroznanosti). Osim toga, on razmatra i neke primjere u kojima ruka na izvjestan način definira prostor uokrug tijela u kojem se zbiva čovjekovo djelovanje – je li onda mozak ovisan o ruci ili ruka o mozgu? Jesu li dakle, kako sugerira Gallagher, ruke nekad »pametnije« od očiju? Njegov je stav da aktivnost ruku oblikuje način na koji razmišljamo, nazivajući to »manipulacijskim prostorom« uokrug tijela po-

vezanim s aktivnim vidom, tj. činjenicom da pokreti oka ovise o tome što će ruka napraviti. On uvodi i zanimljivu distinkciju na hvatanje kao konkretan i pokazivanje kao apstraktan pokret, pri čemu je ovo prvo temeljna i urođena aktivnost. I Gallagher također drži da su intersubjektivne veze važne za kognitivno mapiranje, odnosno da društveni kontekst uvjetuje način na koji koristimo naše ruke. Na ovo se dobro nadovezao Andy Clark u svojem predavanju »Gesture as Thought« pokazujući kako su geste veoma složen intersubjektivni mehanizam. On postavlja jednostavno pitanje: što su zapravo naše svakidašnje geste rukama – izražavaju li one naprosto naše misli (većina komunikacije zbiva se na neverbalan način) ili su one same dio procesa mišljenja? Clark na brojnim konkretnim primjerima pokazuje kako je gestikulacija sastavni dio mišljenja, a ne tek puka fizička gesta koja pomaže utjeloviti misao koju se želi izreći. One su prema njemu organicistički procesi mišljenja, vidljivi primjer kognitivnog procesa koji nije ni posve mentalan ni posve tjelesan, nego neka vrsta spontanog kognitivnog procesa. Dakako, Clarka zanimaju i situacije u kojima se gestikulacija ne podudara s onim što je kazano, no njena uloga nije, smatra on, samo pomoć, odnosno »olakšavanje« pri procesu mišljenja i kazivanja. Ona je, sažeto rečeno, neka vrsta »materijalizirane misli«, a ne fizički pokret kojim se lakše dovršava misao: riječ je o dubokoj prožetosti govora (lingvistika), uma (filozofija) i gestikulacije (neuroznanosti) pri čemu ruke »misle«, a misao se utjelovljuje.

Michael Wheeler također je govorio o gestama («Gestures: Cognition Embedded or Cognition Extended») iz perspektive borbe protiv, duhovito kazano, »zločestog kartezijanskog neprijatelja«. I za njega osnovno pitanje glasi jesu li geste instrument spoznaje ili tek puki izrazi već unaprijed oblikovanog kognitivnog sadržaja? Za njega je kognitivan svaki onaj proces kojemu je svrha dovršenje neke kognitivne zadaće, a kognitivna uloga gesti iz takve se perspektive nalazi u kontekstu samo-stimulacije. Taj »kartezijanski neprijatelj«, odnosno Descartesov stav o umu koji je ugrađen u tijelo, dovodi Wheelera do protuteze o gestama koje oblikuju način na koji razmišljamo, pri čemu se uvelike oslanjao i na radove ostalih izlagača. Britanski filozof i psiholog Matthew Ratcliffe izlaganjem »What is Touch?« krenuo je iz posve drukčije polazišne točke, razmatrajući filozofske refleksije o percepciji koje se uglavnom uvijek fokusiraju na vid, što on smatra nedostatnim i ponekad pogrešnim, te stoga zagovara taktilnu percepciju, odnosno fenomenologiju dodira. Poteškoća se, kao što je i sam izlagač

napomenuo, sastoji već u tome da se precizno odredi što se konkretno podrazumijeva terminom 'dodir', s obzirom da on obuhvaća širok spektar fenomena i nije jasno koje bi bile njegove odlike. Osim toga, dodir je nerazdvojiv od propriocepcije i pokreta: njime se (na tragu Merleau-Pontyja) prepoznaju granice, liminalne zone, ono izvanjsko, ostvaruje se dodir sa svijetom. Stoga je Ratcliffeova koncepcija dodira heterogena i dosta široka, pri čemu nestaju fenomenološke razlike subjektivnog i objektivnog, unutarnjeg i izvanjskog jer nisu u stanju shvatiti narav taktilnog iskustva koje je preduvjet za naš istinski fenomenološki odnos spram svijeta. Madalina Diaconu s bečkog Instituta za filozofiju također je u svom predavanju (»Creative Hands«) krenula od uže filozofske perspektive, posebno se zanimajući za estetske implikacije ruke odnosno umjetničke predmete: odnos uma i tijela ona propituje na polju umjetnosti. Pri tome analizira odnos umjetnosti i vještine u kontekstu suvremenog doba u kojem kompjuterska umjetnost više ne treba vješte zanatlije ili umjetnike koji su usavršili manualne vještine. Njena refleksija o umijeću kao fizičkom radu povezana je s tezama o dobu kojim dominiraju umjetno stvorene virtualne slike, pri čemu se gubi izvorno umijeće dodirivanja i uživanja u stvaralačkom dodiru (kiparstvo, slikarstvo), što povlači i čitav niz pitanja o statusu današnje estetike i njenom istinskom predmetu. Srodna tematika bila je u središtu izlaganja i Eve Kit Wah Man (»The Waist Seizes Reality«) o umjetnosti i njenoj vezi s tjelesnim kreativnim praksama i estetskom iskustvu u kineskoj umjetnosti. Izlagačica je propitivala filozofske implikacije i estetske referencije u kontekstu konfucijanizma i taoizma, govoreći o ulozi ruke u tradicionalnom kineskom slikarstvu, također se teorijski oslanjajući na tekstove Kanta i Merleau-Pontyja.

Treći i ujedno posljednji dan konferencije bio je posvećen kratkoj raspravi o ulozi ruke u kognitivnim znanostima i filozofskim implikacijama teze o kognitivnoj vrijednosti taktilnosti, kao i komentarima na ideje izlagača i buduća istraživanja. Uz završnu raspravu, američka umjetnica Rosalyn Driscoll održala je kratko predavanje pod nazivom »Toccata – Touched by Injury and Recovery« predstavljajući svoje skulpture i instalacije. Prizivajući u sjećanje muzički oblik koji u sebi sadrži pojam taktilnosti, Driscoll je ispričala kako ju je ozljeda ruke nagnala da dublje promisli načine na koje koristimo taj dio tijela, te kako se on može umjetnički prikazati da bi se pokazala njegova kognitivna vrijednost. Zaključno rečeno, konferencija je u ponešto zgusnutom programu donijela mnoštvo vrijednih izlaganja, od kojih nekima nije manjkala ni doza

provokativnosti. Nužno je spomenuti da je najveći broj izlagača došao iz Amerike i Velike Britanije, tako da je jaz između tzv. kontinentalnog i anglosaksonskog interpretativnog pristupa bio itekako vidljiv. Ne treba zaboraviti da je u anglosaksonskim zemljama sklonost prema empirizmu i analitičkom pristupu oduvijek bila prisutnija negoli kod autora koji dolaze iz europskog kulturnog kruga, onih koji i dalje preferiraju klasične filozofske interpretacije nauštrb koketiranja sa suvremenom znanostu poput neurologije, biologije ili psihologije. Razlike su dakle bile vidljive i, kazano u duhu naslova konferencije, vrlo opipljive: britansko-američki pristup mnogim europskim filozofima ne bi nazvali filozofijom u pravom značenju te riječi već eventualno filozofskim interpretacijama znanstvenih otkrića, a ovi prvi bi europsku sklonost isključivo k onom umskom smatrali zastarjelom u razdoblju prevlasti razmatranja o tjelesnosti i korporealnoj percepciji. Konferencija je stoga na izvjestan način bila spoj dva različita shvaćanja percepcije i uloge filozofije u njenom propitivanju, a interdisciplinarni okvir pod kojim je održana može u tom kontekstu biti samo prednost i poticaj za daljnja istraživanja ovog relativno uskog i strogo omeđenog, ali vrlo zanimljivog područja.

Tonči Valentić

Ciklus predavanja »Filozofija i psihologija«

Hrvatsko filozofsko društvo pokrenulo je ciklus predavanja »Filozofija i psihologija« kojemu je cilj istraživanje odnosa između filozofije i psihologije. Tijekom travnja i svibnja 2009. godine u Društvu sveučilišnih nastavnika i drugih znanstvenika u Zagrebu održana su tri predavanja. To su sljedeća predavanja: mr. sc. Ivana Skuhala Karasman pod naslovom »Dvornikovićeve interpretacije Wilhelma Wundta« (15. travnja 2009. g.), dr. sc. Josip Čirić pod naslovom »Filozofske pretpostavke psihoterapije« (6. svibnja 2009. g.) i mr. sc. Goran Grgec pod naslovom »Filozofsko savjetovanje – 'novo' područje djelovanja filozofa« (27. svibnja 2009. g.). Sva su se predavanja održala u prostorijama Kluba sveučilišnih nastavnika u Zagrebu.

U svom predavanju o Dvornikoviću Ivana Skuhala Karasman je pokazala kako je Vladimir Dvorniković (1888–1956) interpretirao Wundtovo (1832–1920) psihologiziranje u filozofiji te njegovo filozofiranje u psiholo-

giji. Dvorniković u *Savremenoj filozofiji I* filozofiju Wilhelma Wundta smješta između dva glavna protivnička tabora. Pod prvim taborom Dvorniković podrazumijeva kantovske i izvankantovske smjerove, a pod drugim taborom podrazumijeva evolucionističke filozofije i njezinog glavnog predstavnika Herberta Spencera. Wundt psihologiju dijeli u dva dijela: eksperimentalnu psihologiju i psihologiju naroda (*Völkerpsychologie*) koja nadopunjuje eksperimentalnu psihologiju. U njima je vidljivo genetičko-evolucionističko polazište. Wundtovu se psihologiju, koja je po metodi razvojna, genetička, uvijek označavalo kao voluntarističku i aktualističku naspram intelektualističke i spiritualističke psihologije. Wundt u svojoj kasnoj fazi uviđa da se eksperimentom ne mogu obuhvatiti i riješiti sva pitanja psihologije te sve veću važnost pridaje genetičkom, biološkom i sociološkom interpretiranju. Dvorniković smatra kako u Wundtovoj eksperimentalnoj psihologiji i psihologiji naroda, progovara i Wundt filozof. Postoje dva glavna dijela teorijske filozofije: spoznajna teorija s logikom kao formalnom stranom te metafizika, dok su etika, filozofija religije, estetika i sociologija primjena empirijske psihologije. Ovo se izlaganje osobito istaknulo detaljnošću pristupa i dobrim pozicioniranjem teme.

U predavanju pod naslovom »Filozofske pretpostavke psihoterapija« J. Čirić sa Sveučilišta u Zadru polazi od toga da svaka osoba, s kojom je moguće upustiti se u suvisli razgovor, posjeduje sustav općih iskaza o tome kako svijet funkcionira (fizična i socijalna okolina) s pomoću kojeg ta osoba pruža objašnjenje tuđeg ponašanja i prema kojem usklađuje vlastito. Taj sustav iskaza Čirić naziva »životnom filozofijom« – tom pojmu Čirić pristupa analitički konceptualno, držeći ga jednakovrijednim autorskim filozofskim teorijama. Čirić je u svom izlaganju polazio od toga da filozofija svojom konceptualnom analizom može poduprijeti i pomoći psihološkoj analizi i psihoterapiji: bilo objašnjenjem temeljnih pojmova u psihoterapiji bilo inkorporiranjem filozofijskih spoznaja (osobito filozofije znanosti) u psihološku intervenciju. Ono do čega je Čiriću bilo najviše stalo jest rasvijeliti poveznice koje postoje između filozofije i psihologije: izdvojio je klasifikaciju (poremećaja), abnormalnost, nesusjesno i odnos um-tijelo. Na kraju Čirić određuje filozofsko (psihološko) savjetovanje: ono pomaže korisniku identificirati i razjasniti skrivene pretpostavke i emocije, nadalje pomaže u razvijanju logički ispravnog i kritičkog mišljenja te omogućuje razvijanje kritičkog misaonog aparata s pomoću kojeg korisnik može konstruktivno preispitivati vlastita stajališta.

U zadnjem predavanju ovog niza pod naslovom »Filozofsko savjetovanje – 'novo' područje djelovanja filozofa« G. Grgec razvija misao da filozofsko savjetovanje nije novotarija: to da filozof savjetuje nefilozofa u tome kako postupati u praktičnom životu staro je koliko i sama filozofija (Heraklit, Platon...). Pri svom izlaganju G. Grgec polazi od razmišljanja G. Achenbacha kao jednog od promicatelja filozofskog savjetovanja u drugoj polovici 20. stoljeća. Achenbach polazi od toga da filozofsko savjetovanje ne služi tome da ljudima pruži gotove odgovore i objašnjenja, niti da generalizira na temeljnu specifičnih problema i tako rješava probleme započinjući o općim razmišljanjima o ljudskoj duši, već da naputi ljude kako da, promišljajući o svojim stavovima i riječima, dosegnu značenje onoga što zastupaju i proklamiraju te da se kritički suoče s konsekvencama svojih stavova. Pritom je Grgecovo predavanje bilo prožeto mnoštvom primjera iz vlastite prakse filozofskog savjetovanja što je cijelom predavanju dalo osobito životopisan ton.

Na kraju valja spomenuti da su predavanja, iako okupljena oko jedne teme, bila raznolika u pristupu i stilu što je pridonijelo zanimljivosti cijelog niza i prava je šteta što nisu bila bolje posjećena. Možemo se samo nadati da će HFD i nadalje pripremiti neki novi ciklus koji povezuje filozofiju s drugim, »praktičnijim«, disciplinama.

Luka Boršić

Simpozij »Platonov nauk o duši«

U Orebiću je od 14. do 16. svibnja 2009. održan simpozij pod nazivom »Platonov nauk o duši«. Radni dio simpozija otvorio je Ozren Žunec s referatom naslovljenim »Bitak i duša«. Unutar Platonovih dijaloga postoje mnogi dijelovi koji bi se mogli shvatiti Platonovim učenjem o duši. Ozren Žunec je izložio najvažnije sličnosti i razlike među njima, ponajprije razlikujući odnos duše i bitka između ranih i kasnih dijaloga. Tako je uspio u svih članova simpozija proizvesti jasnu predočbu složenosti i duboke zamršenosti, čak i proturječnosti među dijelovima tog Platonovog učenja. Međutim, u isto vrijeme je uspio proizvesti i predočbu o razvoju, koja u krajnjem pruža slutnju o ipak jedinstvenom shvaćanju duše. Čini se da je uspio na najprimjereniji način izložiti sudionike simpozija osnovnim problemima s kojima se ima doticati svaki razgovor na ovu temu.

Potom je Jan Ciglencečki izložio referat naslovljen »Ontološke pretpostavke rane grčke eshatologije i njezin utjecaj na Platona«. Ciglencečki se usredotočio na Empedoklov eshatološko/soteriološki nauk. Dijelove tog Empedoklovog nauka iščitavao je kao sastavnice Platonovog učenja o duši, izloženog u *Fedonu*. U svojem izlaganju strogo je razlikovao i suprotstavljao osjetilni i nadosjetilni svijet.

Potom je uslijedila stanka, a nakon nje je Ivan Stubić na vrlo filozofičan način izložio referat naslovljen »Sljepoća duše i problem 'druge plovidbe'«. Pokušao je pokazati kako sljepoća duše – predočba oslabljene ili gotovo uništene moći spoznavanja – nastaje neprijemnim odnosom duše spram kako kretanja tako i mirovanja.

Na koncu radnog dijela prvog dana simpozija svoj rad je izložio Petar Šegedin. Naslovio ga je »Duša i polis u 'Politeji'«. Svojim je radom nastojao tematizirati tzv. analogiju i paralelizam između pojedinca i polisa. Pokazalo se pritom da tu ustvari nema nikakva paralelizma, već da je pravedan polis ustvari samoniklo utjelovljenje i ozbiljenje duše kao biti čovjeka, a ujedno i počela sveg života uopće.

Drugi dan radnog dijela simpozija otvorio je Davor Ljubomir. Njegov rad je bio naslovljen »Okret duše«. U tom radu iscrpno propituje mogućnosti tumačenja srčanog dijela duše kao: (1) istinskog mjesta njezinog preokreta i (2) mjesta filozofijskog vezivanja mislenog i osjetilnog života.

Marko Tokić je izlagao o Platonovom shvaćanju odgoja mlade duše, oslanjajući se u svojim zaključcima na 2. knjigu *Zakona*. Pritom je naglasak stavio na učenje o vrsti ugode koja je u kasnom Platonovom učenju izdvojena kao tekovina dobra. Riječ je o čistoj ili istinitoj ugodi koja se u mladoj duši bez razboritosti, pribivajući s vrlinom, javlja kao igra.

Poslije stanke izlagao je Berislav Podrug. Njegovo izlaganje bilo je naslovljeno »Kretanje duše«, a za cilj je imalo naznačiti temeljni nacrt Platonova filozofiranja o duši i njenom kretanju, i to u dva bitna vida: (1) kao izvora i počela sveg unutrašnje uređenog života i vječnog bivanja kozmosa u cjelini, te (2) kao iskona i mjere samog mišljenja i spoznavanja, razmatrajući ujedno međusobno višestruko sumjerno odnošenje istoga.

Posljednji tog dana izlagao je Igor Mikecin. Njegov je rad bio naslovljen »Sustav duše u Timaju«. Govorio je o umnom i bezumnom kretanju Duše svega – razložio je kako u osnovi razabirućeg dijela duše u kojem nastaje um, razum, te mnijenje i uvjerenje, stoje krugovi onog istog i onog drugog, a u osnovi smrtnih dijelova duše, u kojima nastaju strasti i požuda, stoji kretanje onog drugog koje stoji

pod utjecajem tjelesnih podražaja. To objašnjava tako što polazi od činjenice bitkovnog ustrojstva duše kao smjese i »sredine« kretanja i stajanja. Duša koja ne bi bila u pravoj sredini ili bi ostala u bezgraničnom kretanju prema onom žuđenom, ili bi se ustavljala u prividno dosegnutom žuđenom nasilno ga lišavajući pokretljivosti.

Treći dan simpozija Franci Zore je izložio rad naslovljen »Duša kao muzika«. Približio je sudionicima grčko shvaćanje muzike. Potom je vezao izvorno shvaćenu muziku za najdublju narav mita, ističući kako ta počiva na izricanju (trenutak tjelesnosti) koje je tu da bi se sačuvalo jedinstvo nezrecive (nevidljive) istine. S tim u svezi Zore je uputio na Platonovo shvaćanje umovanja koje je svagda ovisno o svezi i miješanju po pravoj mjeri tijela/tjelesnosti s onim netjelesnim kao muzike.

Posljednji je izlagao Damir Barbarić. Izlažući referat naslovljen »Otjelovljenje«, pružio je jedan naročit uvod u mit o ljudskoj duši iz *Fedra*. Propitao je smisao i značenje kretanja ljudske duše s obzirom na izvorno filozofijsko tumačenje imanja krila. Utoliko, kretanje duše povezao je s moći uspinjanja, ali i nužnog spuštanja na putu ozbiljivanja ljudskog načina duhovnog hranjenja. U konačnici Barbarić iznalazi u mitu iz *Fedra* tumačenje hranjenja, života i kretanja načinom koji pokušava proizvesti pogađajuću slutnju o iskonskom smislu odredbe duše iz 10. knjige *Zakona*.

Ovaj simpozij – koji je obilovao kvalitetnim mislima i razgovorima o Platonovoj filozofiji, budući uronjen u prirodnu ljepotu Pelješkog poluotoka, njegovog mora, vjetrova, s čarima tamošnjeg najvažnijeg ploda, uz savršenstvo domaćinstva organizatora – ostaje s ljepotom utisnut u sjećanjima.

Marko Tokić

10. »Dani bioetike« u Rijeci

Činjenica da su se u Rijeci 14. i 15. svibnja 2009. godine održali deseti po redu riječki »Dani bioetike«, zasigurno predstavlja dobar argument u prilog tezi da *riječki bioetički krug*, unatoč svim promjenama i poteškoćama s kojima se povremeno suočava, uspijeva ostati aktivnim i zapaženim punktom hrvatske bioetičke scene. Naime, u situaciji u kojoj je tijekom prošle godine s mjesta pročelnika Katedre za društvene znanosti, nakon pune 32 godine rada u mirovinu otišao profesor Ivan Šegota, a Katedra iza sebe ima organizaciju

IX. Svjetskog bioetičkog kongresa (Rijeka/ Opatija, 3. – 8. rujna 2008.), u proteklim se mjesecima činilo da će biti teško iznova pokrenuti snage za organizaciju tradicionalnih svibanjskih dana bioetike u Rijeci. Tome u prilog zasigurno nije išla niti situacija u široj zajednici: raspisivanje prvih neposrednih lokalnih izbora za 17. svibnja 2009. godine u potpunosti je zaokupilo pažnju javnosti, kao i štrajk studenata, odnosno pokretanje štrajka zaposlenih u javnim službama... Nepovoljnost društvene klime ipak nije pokolebala organizatore ovog skupa (Katedra za društvene znanosti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci na čelu s prof. dr. Amirom Muzur, Hrvatsko društvo za kliničku bioetiku (HDKB) i Hrvatsko bioetičko društvo – Poddružnica u Rijeci) da pristupe organizaciji riječkih »Dana bioetike«, čiji je središnji događaj zasigurno bio 10. bioetički okrugli stol (BOSR10) na temu »UNESCO i bioetika: zbirka osnovnih dokumenata«. U kontekstu teme Okruglog stola pokrovitelj skupa bio je UNESCO ured za Hrvatsku pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske.

Po već tradicionalnoj organizacijskoj shemi, prvi dana skupa, nakon službenog otvaranja, bio je predviđen za promociju recentnih bioetičkih publikacija. Za razliku od prethodnih godina na kojima su se gotovo redovito promovirali novi brojevi edicije *Bioetičke sveske* u izdanju Katedre za društvene znanosti, ove su godine, osim zbornika radova prošlogodišnjih »Dana bioetike«, promovirana i dva najnovija izdanja izdavačke kuće Pergame na iz Zagreba, biblioteka Bioetika: zbornik radova posvećen Ivanu Šegoti u povodu 70 godina života *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike* (ur. Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević) i *Lijekovi ili priča o obmani. Zašto raste potrošnja lijekova i kako je zaustaviti*, autorice Lidije Gajski.

Promotori prvog izdanja, zbornika radova 9. bioetičkog okruglog stola (BOSR9), pod nazivom *Bioetika i medicinsko pravo* (nakladnik Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci – Katedra za društvene znanosti, biblioteka: Klinička bioetika) bili su urednica zbornika Iva Sorta Bilajac i jedan od recenzenata, Igor Matrljan. Ovaj Zbornik, kako su njegovi promotori istaknuli, nema za cilj biti samo kompilacija radova izlagača s »Dana bioetike« 2008. godine, već poslužiti i kao teorijski, odnosno praktičan uvid (posebno u procesu edukacije) u pojedina pitanja kompleksnog i stalno razvijajućeg odnosa bioetike i medicinskog prava. Osim 16 radova različite tematike, posebno treba istaknuti radove plenarnih izlagača: Jozo Čizmić, »Medicinsko pravo i bioetika« i Ksenija Turković, »Informirani pristanak i pravo na odbijanje tretmana u RH«; te ra-

dove gošća iz inozemstva: Marina Bogdanić (SAD), »Odnos moralnog i legalnog u medicinskoj etici – američko iskustvo (40 godina povezanosti bioetike i pravnog sustava)«, Anne-Marie Duguet (Francuska), »Bioetika i medicinsko pravo u Francuskoj i iskustva Sveučilišta Paul Sabatier« te jedan prilog uz temu: »Reforma zdravstvenog sustava – donesen je Zakon o obaveznom zdravstvenom osiguranju« autora Zvonka Boškovića.

U promociji Zbornika spomenspisa posvećenog obilježavanju sedmog desetljeća života profesora Ivana Šegote sudjelovali su Ante Čović, Amir Muzur i Iva Rinčić. Ante Čović govorio je kao jedan od idejnih začetnika, ujedno i jedan od urednika impresivnog izdanja u kojem su okupljeni radovi i prilozi čak 35 autora iz 14 zemalja svijeta. Neki među autorima koji potpisuje radove u ovom Zborniku dugogodišnje su profesionalne kolege i znanci Ivana Šegote, drugi više ili manje bliski suradnici, učenici/e, nasljednici, prijatelji koji na ovaj način izražavaju svoje priznanje dosadašnjim životnim postignućima Ivana Šegote. Amir Muzur, kao novi pročelnik Katedre za društvene znanosti, istaknuo je velike zasluge profesora Šegote u utemeljenju i razvoju Katedre, odnosno izučavanju bioetike, dok je Iva Rinčić govorila ne samo o sadržaju Zbornika (čine ga *Predgovor* Luke Tomaševića, 7 poglavlja: *Bioetički imperativ i biotička zajednica*, *Bioetika i ljudsko dostojanstvo*, *Bioetika i kulturne perspektive*, *Bioetika u društvenom kontekstu*, *Bioetika u zdravstvenom sustavu*, *Bioetička edukacija*, *Susreti i sjećanja*, *Biografija i bibliografija*) već i sadržaju priloga kojeg je autorica u Zborniku (»Ivan Šegota: skica za selektivnu biografiju i bibliografiju«).

Promotorica posljednje publikacije *Lijekovi ili priča o obmani. Zašto raste potrošnja lijekova i kako je zaustaviti*, autorice Lidije Gajski, bila je Nada Gosić. Knjiga je, kako je istaknula promotorica, značajna ne samo na znanstveno-stručnoj razini u smislu prikaza stanja suvremene medicine i farmakoterapije, već ukazuje i na visoku razinu komercijalizacije medicine i farmacije, čime nudi koristan tekst na razini snimanja društvene situacije. Pisana na izuzetno intrigantan način, kao istovremeno utemeljen i potkrijepljen tekst, knjiga zasigurno predstavlja interesantno štivo širokoj čitalačkoj publici.

Program prvog dana skupa time je ujedno i završio s obzirom da su zbog spriječenosti izlagača otkazana oba plenarna izlaganja: Violeta Beširević (Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu; Centar za etiku i pravo u biomedicini – Centralnoeuropski univerzitet u Budimpešti) na temu »Od Nirnberga do

UNESCO-a: Pristanak obaveštenog pacijenta na medicinski tretman ili ogled« i Miomir Matulović (Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci): »Riječ u povodu objavljivanja prvog hrvatskog prijevoda glavnih UNESCO-vih deklaracija iz područja bioetike«.

Drugi dan skupa započeo je otvaranjem okruglog stola čiji je radni naslov bio »UNESCO i bioetika: zbirka osnovnih dokumenata«, a koji je bio posvećen *Općoj deklaraciji o ljudskom genomu i ljudskim pravima* (1997.), *Međunarodnoj deklaraciji o ljudskim genetskim podacima* (2003.) i *Općoj deklaraciji o bioetici i ljudskim pravima* (2005.)

Prvo izlaganje bilo je na temu »The Force of Law: Genetic Data Protection in Central and Easter Europe«, u kojem je autorica Petra Bård (Centar for Ethics and Law in Biomedicine /CELAB/, Budimpešta) izložila rezultate zanimljivog istraživanja o statusu zemalja članica Europske unije prema zaštiti genetičkih podataka u kontekstu (ne)posjedovanja specifičnih zakona o biobankama. Aktualni primjeri iz zakonodavstva zemalja središnje Europe, članica EU, ukazali su na neke teorijske, ali i praktične probleme ne samo u području biomedicinskih i bioetičkih istraživanja i forenzike, već i u dijelu zaštite podataka i privatnosti pojedinaca. Nakon uvodnog izlaganja, umjesto rada »Universal Values, Contextualization and Bioethics: Knowledge Production in the Age of Genetics«, kojeg je trebala izložiti Enikő Demény (Centar for Ethics and Law in Biomedicine (CELAB), Budimpešta), izlaganje »Informed consent u UNESCO-vim bioetičkim dokumentima« je održala Iva Sota Bilajac (Katedra za društvene znanosti, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci; Jedinica UNESCO Katedre za bioetiku i pravo). Autorica je u ovom radu poseban naglasak stavila na analizu UNESCO-vih bioetičkih dokumenata, s ciljem da ukaže na mjesto i ulogu doktrine *Informed consenta*, te na potrebu i važnost njegove međunarodne bioetičko-pravne regulacije, u čemu joj je uporište bila aktivnost nedavno utemeljene UNESCO Katedre za bioetiku pri Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. O »Razvoju bioetičke misli u Makedoniji: odsutnosti legislativnih razrješenja i njenih posljedica« govorio je Dejan Donev (Euro College – Fakultet biznis administracije, Kumanovo, Makedonija), posebno se osvrnuvši na nedostatak bioetičkih znanstvenih aktivnosti i istraživanja u Makedoniji u sustavima poput etičkog obrazovanja. U tom kontekstu, razmatranje dokumenata UNESCO-a moguće je sagledavati na dva načina: kao nešto što bi trebalo postati jedan od ciljeva mogućih promjena obrazovnog sustava, odnosno kao nešto na čemu bi država, koja pretendira da bude sustavni dio procesa globaliziranja,

a u tom smislu i etičkog globaliziranja, morala pristupiti na način definiranja vlastite legislative koja u određenom trenutku jest sve drugo, no bioetički orijentirana, zaključio je Donev. Nada Gosić (Katedra za društvene znanosti, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci) imala je izlaganje na temu »Doprinos Opće deklaracije o bioetici i ljudskim pravima kulturi dijaloga u medicini«. U svom je izlaganju autorica koristila dva temeljna metodička postupka: aktualizaciju (pristupa istaknute Deklaracije ljudskoj osobnosti, kvaliteti i dostojanstvu ljudskog života, odnosno ostvarivanju profesionalnih i etičkih zadaća zdravstvenih djelatnika u poštivanju i zaštiti prava pacijenata, pravu na samoodređenje i kulturnu različitost, te pluriperspektivni pristup), kojom je upućeno na zaključak da rješenje problema nadilazi mogućnosti sagledavanja jedne profesije i zahtjeva uključenje i drugih teorijskih i praktičnih perspektiva, odnosno problematizaciju (u čijem središtu je u Deklaraciji naglašeni stav o interdisciplinarnosti dijaloga u procesu bioetičke edukacije, sa svrhom da se budući zdravstveni djelatnici još tijekom studija prepoznaju kao sudionici dijaloga razmjene i suočavanja različitih profesionalnih znanja, znanstvenih stajališta, normi ponašanja i praktičnog djelovanja). Tema izlaganja Željka Kaluderovića (Odsek za filozofiju, Filozofski fakultet Univerziteta Novi Sad) bila je »Bioetička analiza UN deklaracije o kloniranju ljudi«, u kojem je autor analizirao proces pregovora i donošenja Deklaracije Ujedinjenih naroda o kloniranju ljudi, kao i nekih njenih paragrafa. Autor je u svom izlaganju ustrajao na stajalištu da bi bilo bolje da su predviđena bioetička rasprava i prateća regulativa na temu kloniranja bili prepušteni stručnim tijelima nakon informiranja javnosti, a tek kasnije dani na razmatranje relevantnim nadnacionalnim institucijama. Izlaganje »Ostvarivanje namjere Opće deklaracije o bioetici i ljudskim pravima u radu bolničkih etičkih povjerenstva« Jasminke Katić Bubaš (Služba za normativne poslove i europske integracije, Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi RH) i Ervina Jančića (Služba za živčane bolesti Opće bolnice Karlovac; Katedra za društvene znanosti, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci) izložio je Ervin Jančić. Autori su u izlaganju stavili naglasak na okvire koje o radu i namjeni etičkih bolničkih povjerenstva propisuje *Opća deklaracija o bioetici i ljudskim pravima*, posebno se baveći radom Etičkog povjerenstva Opće bolnice Karlovac. Analizom rada spomenutog tijela od osnutka do 2008. godine utvrđeno je da su se najčešće razmatrali zahtjevi za odobravanje istraživačkih protokola, pritužbe pacijenata i bolničkih liječnika, komunikacijski

problemi liječnik-pacijent, te zaštita tajnosti podataka. S obzirom da su izlaganja »Transplantacija organa – etički, pravni i religijski aspekti« Ide Mahmutefendić (Dom zdravlja Primorsko-goranske županije, Rijeka), kao i »Umanjena bioetičnost uslijed pomankanja vizualnog/likovnog obrazovanja i odgoja« Suzane Mihajlovske (OU Ljuben Lape, Skopje) i Aleksandra Dimitrieva (American Heritage College, San Bernardino, California; Euro College, University Studies, Kumanovo) bila otkazana, uslijedio je izlaganje »Pojedinac vs. društvo: o nekim vječno (upitnim) formulacijama članka 3. Opće deklaracije o bioetici i ljudskim pravima UNESCO-a« Amira Muzura i Ive Rinčić (oboje s Katedre za društvene znanosti, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci). Muzur je u svom izlaganju problematizirao stavak 2. članka 3. spomenute Deklaracije koji ističe da »interesi i dobrobit pojedinaca trebaju imati prioritet nad samim interesom znanosti ili društva«, posebno se osvrćući na serije pokusa s ovisnicima koje financira američki znanstveni aparat (NIDA), aktualizirajući na taj način konfrontaciju »općih« i »pojedinaca« interesa, relativizirajući odredbu Deklaracije te razmatrajući mogućnosti njenog preoblikovanja. Gordana Pelčić (Dom zdravlja Primorsko-goranske županije, Rijeka; Katedra za društvene znanosti, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci) održala je izlaganje na temu »UNESCO, bioetika i dijete. Krećući sa stajališta da su djeca posebno osjetljiva kategorija ljudske obitelji«, autorica se u svom radu osvrnula na temeljna prava djeteta, posebno djeteta pacijenta, u UNESCO-vim dokumentima. Posljednje izlaganje, »Interpretation and Implementation of UNESCO's Universal Declaration on Bioethics and Human Rights« održala je Marija Todorovska (University of St. Cyril and Methodius, Skopje). Govoreći o važnosti *Univerzalne deklaracije o bioetici i ljudskim pravima*, Todorovska je istaknula kako deklaracije u pravilu nude (samo) pravne i političke smjernice, dok je za njihovu punu primjenu i razvoj nužna razrada filozofske pozadine. U traženju metodološkog okvira teorijskog opravdanja spomenute Deklaracije, Todorovska se posebno zalaže za preuzimanje pluri-perspektivnosti i multidisciplinarnosti koncepta integrativne bioetike.

Nakon svih izlaganja uslijedila je aktivna rasprava na temu Okruglog stola kojoj su predsjedavali Nada Gosić i Amir Muzur. Zaključivši raspravu, predsjedavajući su ujedno ponudili završnu riječ 10. »Dana bioetike«, te zahvalili svim sudionicima na njihovoj aktivnosti. Ujedno je najavljen novi zbornik radova u kojem bi se trebali naći radovi svih izlagača ovogodišnjeg skupa, a koji bi javnosti trebao

biti predstavljen na idućim riječkim »Danima bioetike« u svibnju 2010. godine.

Iva Rinčić

8. »Lošinjski dani bioetike«

U Malom Lošnju je, od 17. do 20. svibnja 2009., održana osma po redu međunarodna znanstveno-kulturna manifestacija »Lošinjski dani bioetike«. Manifestacija, koju zajednički organiziraju Hrvatsko filozofsko društvo, Hrvatsko bioetičko društvo i Grad Mali Lošinj, postala je središnje mjesto okupljanja hrvatskih i jugoistočnoeuropskih znanstvenika koji se bave bioetikom, a svakogodišnje sudjelovanje bioetičara iz drugih dijelova Europe i svijeta dopušta nam ustvrditi kako su »Lošinjski dani bioetike« postali prepoznatljiv punkt i na globalnoj bioetičkoj mapi.

8. »Lošinjski dani bioetike« održani su pod pokroviteljstvom Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, te Primorsko-goranske županije. Na otvaranju manifestacije skupu su se najprije obratili predstavnici organizatora: u ime Organizacijskog odbora »Lošinjskih dana bioetike« i Hrvatskog bioetičkog društva njihov predsjednik Ante Čović, u ime Grada Malog Lošinja Milan Mužić, a u ime Hrvatskog filozofskog društva Mislav Kukoč, predsjednik Odbora za međunarodnu suradnju Hrvatskog filozofskog društva i član Upravnog odbora Međunarodne federacije filozofskih društava (FISP), kao i njezina Povjerenstva za etiku znanosti i tehnologije, te bioetiku. Skup su na otvorenju pozdravili i Walter Schweidler, direktor Instituta za unapređenje akademske obnove iz Heidenheima, jedna od zaslužnijih osoba za razvoj bioetike u jugoistočnoj Europi, Ivan Kaltchev, predsjednik Asocijacije filozofa iz jugoistočne Europe i predsjednik Bugarskog filozofskog društva, jedan od glavnih promotora bioetičke i općenito znanstvene suradnje u jugoistočnoj Europi, te Dejan Donev, predsjednik Makedonskog društva za integrativnu bioetiku, najmlađeg bioetičkog društva u regiji.

Ovogodišnji Dani okupili su preko stotinu znanstvenika različitih profila iz petnaest zemalja. Veliki broj sudionika iz Hrvatske i jugoistočne Europe (Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Makedonija, Srbija, Slovenija) ponovno dokazuje da je ova regija plodno tlo za razvijanje bioetičke rasprave, ali i da su ti znanstvenici ravnopravno uključeni u europske i svjetske bioetičke tokove, štoviše,

da daju i originalne doprinose, što se posebno odnosi na razvijanje inovativnog koncepta »integrativne bioetike«. Znanstvenici iz Austrije, Italije, Mađarske, Njemačke, Nizozemske i Švicarske posvjedočili su da je u tim sredinama bioetička rasprava iznimno razvijena i da je važan faktor društvenih gibanja uopće, dok su iranski i tajvanski znanstvenici pokazali kako je Azija danas ne samo kulturno, politički i ekonomski, nego i bioetički vrlo živ dio svijeta.

U okviru ovogodišnjih »Lošinjskih dana bioetike« održani su: međunarodni simpozij o stalnoj temi »Integrativna bioetika i nova epoha«, studentska bioetička radionica »Bioetika i feminizam« i okrugli stol »Hrvatska i GMO – deset godina poslije«, a u utorak, 19. svibnja, održan je i sastanak Skupštine Hrvatskog bioetičkog društva.

Središnje mjesto u okviru 8. »Lošinjskih dana bioetike«, kao i dosadašnjih godina, zauzima je međunarodni simpozij o stalnoj temi »Integrativna bioetika i nova epoha«, koji se održavao od ponedjeljka do srijede, 18.–20. svibnja. Rad simpozija odvijao se na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku, u tri paralelne sekcije. Tome treba pribrojiti i četiri plenarna predavanja, koja su bila posvećena ilustrativnim, a važnim točkama suvremene bioetičke diskusije: bioetika kao kritika moderne prirodne znanosti (Walter Schweidler, »Znanstvena i etička racionalnost«), bioetička pitanja u perspektivi euro-kontinentalne filozofske tradicije (Béla Mester, »Ljudska priroda i priroda sama. Skriveni antropocentризam i kozmocentризam europske filozofske baštine i položaj prirode unutar toga«) i u perspektivi izvan-europskih religijskih i misaonih tradicija (Michael Cheng-Tek Tai, »Afirmacija života kao bit azijske bioetike«), te bioetika s obzirom na izazove suvremene ekonomije i globalizacijskih procesa (Peter Koslowski, »Smije li se od zdravlja napraviti biznis?«).

U sedamdesetak izlaganja i pratećim diskusijama raspravljalo se o širokom spektru tema, od kliničko-medicinske prakse, biomedicinskih istraživanja i njihove primjene (s naglaskom na genetiku), te početka i kraja ljudskog života (umjetna oplodnja, pobačaj, eutanazija i distanazija, transplantacija organa) do pojedinih pitanja iz područja zaštite okoliša, moralnog statusa i prava ne-ljudskih živih bića (primjerice, s obzirom na biomedicinske eksperimente), te globalno-ekološke problematike koja za sobom povlači i socio-ekonomsko-politička pitanja. Veći broj sudionika tematizirao je načelna pitanja vezana uz samu bioetiku, njezino utemeljenje, metodologiju i institucionalizaciju, pri čemu je, kao i na skupu u cjelini, dominantan bio integrativno-

bioetički pristup koji na metodološkom planu povezuje različite perspektive u jedinstveni pluriperspektivni obrazac orijentacijskog znanja, dok je na predmetnom planu usmjeren na brojne problemske sklopove u rasponu od (bio)medicinske etike preko zooetike i ekoetike do sudbinskih pitanja suvremene civilizacije, koja valja razmatrati i u filozofijskopovijesnoj perspektivi, gdje je moguće detektirati i pratiti procese u kojima se prelamaju svjetsko-povijesne epohe. Znatno broj izlaganja bio je posvećen pravima djece u biomedicini i bioetičkoj edukaciji o čemu se, kako u svijetu tako i kod nas, sve češće i sve ozbiljnije raspravlja, a kroz pojedine referate bila su tematizirana i pitanja koja su na našim prostorima još uvijek prilično nepoznanica, kao što su svjetlosno zagađenje, »liberalni« stav islama prema genetičkim modifikacijama ili neuroetika i nanoetika.

Na temelju pozitivnih iskustava sa prethodnih »Lošinjskih dana bioetike«, i ove je godine (ponedjeljak, 18. lipnja) organizirana studentska bioetička radionica koja u rad manifestacije uključuje studente zainteresirane za bioetičku problematiku. Studentsku bioetičku radionicu, ove godine posvećenu temi »Bioetika i feminizam«, ponovno su osmislili i organizirali studenti filozofije sa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a osim njih su sudjelovali i studenti sa sveučilišta u Rijeci, Beogradu i Beču, ukupno tridesetak studenata. Zahvaljujući radionici – koja se, po strukturi i izvedbi, s pravom može nazvati i znanstvenim simpozijem – »Lošinjski dani bioetike« potvrdili su se i kao ljetna škola bioetike, svojevrсни »bioetički inkubator« koji njeguje bioetičku raspravu među onim studentima koji se bioetikom već bave, te potiče interes za bioetičke teme kod drugih.

Tema »Bioetika i feminizam« izabrana je ponajprije zbog toga što je jedno tako važno pitanje kod nas još uvijek nedovoljno razmatrano na način koji bi nas mogao dovesti do istinskog razumijevanja odnosa bioetike i feminizma, te svega onoga što iz tog odnosa proizlazi. Osim toga, različiti pristupi kojih se to tiče vrlo su rijetko objedinjeni u zajedničkom dijalogu kroz koji tek sve dimenzije ove slojevite teme mogu doći do izražaja. Takav dijalog, pak, može biti ostvaren jedino ukoliko bude zasnovan na postavkama integrativne bioetike, odnosno metodološkim načelima interdisciplinarnosti i pluriperspektivnosti, što je tijekom studentske radionice bio slučaj. Deset uvodnih izlaganja i popratne diskusije razmatrale su ne samo mogućnosti feminističkoga doprinosa raspravi o bioetičkim pitanjima i oblikovanju jednog šireg bioetičkog pristupa, nego i mogućnost da bioetika (u integrativnom smislu) doprinese samorazu-

mijevanju i samoosmišljavanju feminizma. Tako su razmatrani pojedini važni doprinosi feminizma bioetičkoj raspravi, i to kako u njezinu biomedicinskom tako i u njezinu ekološkom odsječku: problem tjelesnosti s obzirom na spolno-rodna pitanja; ženska tjelesnost i žensko zdravlje; reproduktivna prava; kiborgizacija, posthumanizam i pitanja roda; žene, priroda i ne-ljudska živa bića (ekofeminizam) itd. Uz deset izlaganja, koja su ocrtavala naslovnu problematiku, bile su upriličene diskusije u kojima su artikulirana i pretresana istaknuta pitanja na vrlo visokoj razini, što je u konačnici dovelo do formuliranja zajedničkih zaključaka o izloženim temama i o općoj temi ove radionice. Na kraju radionice održana je otvorena diskusija pod naslovom »XX vs. XXX: Feministički pristupi pornografiji«.

Kao i svake godine, tako je i ove godine okrugli stol u okviru »Lošinjskih dana bioetike« bio posvećen jednoj bioetički relevantnoj i društveno aktualnoj temi. Okrugli stol pod naslovom »Hrvatska i GMO – deset godina poslije« održan je završnog dana skupa, u srijedu, 20. svibnja.

Okrugli stol je zamišljen kao podsjetnik na deset godina sustavnog otpora uvođenju GMO-a u Hrvatsku. Pod sustavnim otporom misli se na teorijski osmišljeno i praktički usklađeno protivljenje građanskih, akademskih i političkih krugova i institucija. Sustavni otpor počeo je *Creskim apelom*, koji su 4. rujna 1998. donijeli sudionici 7. »Dana Frane Petrića«, a kulminirao je u promidžbenoj kampanji koja je pod nazivom »Croatia – GMO free country« provedena tijekom turističke sezone 2001. godine. Upravo je ta promidžbena akcija izazvala američku administraciju koja je snažnim i sustavnim pritiskom na građanskom, akademskom i političkom planu uspjela razrušiti hrvatsku »bioetičku idilu« i promijeniti stavove političke vlasti prema problemu GMO-a. Kao intelektualni odgovor na kapitulantsko ponašanje hrvatskih državnih tijela, na 3. »Lošinjskim danima bioetike« donesena je 16. lipnja 2004. godine *Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu*. Politički se otpor premjestio na razinu lokalne vlasti gdje su se županije počele redom proglašavati područjima slobodnim od GMO-a. No, iako se val otrežnjenja u pogledu primjene nepotrebne, imperijalno motivirane i bioetički dubiozne GM-tehnologije počeo širiti u zemljama našeg neposrednog europskog okružja, Hrvatskoj sada prijeti opasnost. Naime, donošenjem *Zakona o zaštiti prirode* (2003.), a potom i *Zakona o GMO-u* (2005.) otvorena je načelna mogućnost da se na području Republike Hrvatske u okoliš uvode GM-organizmi. Ta se mogućnost, međutim, počela pretvarati u realnu opasnost tek početkom ove godine

kada su uspostavljene zakonske procedure i kada su oformljena zakonska tijela koja faktično mogu odobriti da se na hrvatska polja i u prirodni okoliš ispuste GM-organizmi. Situaciju otežava i činjenica da tijela koja su dobila takve zakonske ovlasti da mogu izdati biotičku suverenost hrvatske zemlje i upropasti budućnost hrvatskog društva – praktički djeluju u tajnosti.

U tom problemskom okviru, koji je uvodno artikulirao Ante Čović, održana su sljedeća izlaganja: »Najnovije spoznaje i kretanja oko GMO-a u Hrvatskoj« (Marijan Jošt); »Hrvatska i GMO – mogućnosti i strategije zaštite danas« (Marijana Petir); »Agrogentehnika – da ili ne? Rješenje drijema u krilu problema« (Katica Knezović); »Znanstvena i pravna utemeljenost otpora prema GM-usjevima« (Valerije Vrček); te »Analiza inovativnosti i tehničnosti proizvodnje genetski modificiranih organizama« (Igor Čatić i Maja Rujnić-Sokele). Nakon rasprave, na kraju okrugloga stola, sudionici su usvojili *Lošinjsku izjavu – za Hrvatsku bez GMO-a*, koja u bitnim crtama elaborira postojeće stanje u području regulacije problematike GMO-a, projektira obrambene mjere na zakonskom, političkom i intelektualnom planu i posebno želi alarmirati sve konstruktivne društvene snage radi očuvanja hrvatskog biotičkog suvereniteta i obrane statusa Hrvatske kao zemlje slobodne od GMO-a.

U kulturno-umjetničkom dijelu »Lošinjskih dana bioetike« upriličan je, u nedjelju, 17. svibnja, »koncert dobrodošlice«, odnosno nastup hrvatske glazbene skupine »Naš mali afro bend« koja na originalnim instrumentima izvodi narodnu glazbu zapadne Afrike, dok je u ponedjeljak, 18. svibnja, održano predstavljanje recentnih bioetičkih publikacija. Predstavljene su sljedeće knjige: Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević (ur.): *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike. Posvećeno Ivanu Šegoti povodom 70. rođendana* (Pergamena, Zagreb 2009.); Lidija Gajski: *Lijekovi ili Priča o obmani* (Pergamena, Zagreb 2009.); Nikola Visković: *Kulturna zoologija* (Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2009.); Ivan Cifrić: *Kultura i okoliš* (Visoka škola za poslovanje i upravljanje »Baltazar Adam Krčelić«, Zaprrešić 2009.); Ivan Cifrić: *Pojmovnik kulture i okoliša* (Visoka škola za poslovanje i upravljanje »Baltazar Adam Krčelić«, Zaprrešić 2009.); Iva Sorta-Bilajac (ur.): *Bioetika i medicinsko pravo* (Medicinski fakultet, Rijeka 2009.); Mirko Štifačić: *Zdravstvo po mjeri čovjeka* (Adamić, Rijeka 2008.); Mirko Štifačić: *Bolesno zdravstvo. Osveta privilegiranih* (Adamić, Rijeka 2008.). Knjige su predstavili Luka Tomašević, Mislav Kukoč, Valerije Vrček, Hrvoje Jurić, Tijana Trako, Morana Brkljačić i Nada Gosić.

U utorak je organiziran izlet brodom na Susak, gdje su sudionici skupa uz stručno vodstvo upoznali ovaj neobični otok i njegove kulturne znamenitosti.

Znanstvena, kulturna i društvena relevantnost 8. »Lošinjskih dana bioetike« potvrđena je i u medijskoj prezentaciji. Osim brojnih najava i vijesti u dnevnim listovima, radijskim i TV-emisijama, te internet-magazinima i portalima, objavljeni su ili će uskoro biti objavljeni i širi osvrti, a medijski odjeci skupa bili su potencirani *Lošinjskom izjavom – za Hrvatsku bez GMO-a*, koja je javnosti predstavljena na konferenciji za medije, održanoj 4. lipnja 2009. u Zagrebu.

Hrvoje Jurić

Gostovanje Slavoj Žižeka na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

Predstavljajući svoje knjige *Paralaksa* i *Bog na mukama: obrati apokalipse* (potonja knjiga nastala je u koautorstvu s evangeličkim svećenikom Borisom Gunjevićem), u subotu, 23. svibnja 2009. u punoj dvorani sedam, Slavoj Žižek se, uz predstavljače dr. sc. Željka Tanjića, Simonu Goldstein, koautora mr. sc. Borisa Gunjevića i prevoditelja *Paralakse* Srećka Horvata predstavio raznolikom auditoriju koje je taj dan pohodilo Filozofski fakultet. Simbolično ili ne, simptomatično (ili možda sinthomatično), da ne kažemo paradoksalno ili jednostavno slučajno, Žižek je uspio doći na Filozofski fakultet uhvativši zadnji vlak blokade nastave (ta subota bila je i zadnji dan blokade) koju je prethodno podržao priopćenjem na koje se i tijekom samoga predavanja/predavanja pozivao. Sam čin Žižekova pojavljivanja na Filozofskom fakultetu, iako je u sklopu *Subversive Film Festivala* navečer istoga dana imao predavanje o Kineskoj revoluciji, dok mu iza leđa kao kulisa stoji parole »stop školarine«, bila je nedvojbeno snažna poruka kako studentima, tako i sveukupnoj hrvatskoj i široj javnosti, poruka njegova osobnog i profesionalnog angažmana koji se, obično s neizbježnim kritičkim tonovima (tipičnima kada je Žižek u pitanju), recipira ne samo u uskoj nacionalno-regionalnoj sredini, već i šire.

Iako treba biti oprezan kada je odnos određene ličnosti i popularnosti u pitanju, budući da taj odnos nerijetko za sobom povlači naznake i/li glasine određena interesno-ideološkijskog »balasta«, Žižekovo ustrajavanje na pove-

zivanju sada već dominirajućeg evropskog »bolonjskog modela« studiranja s onim »jugoslavenskim eksperimentom« usmjerenoga obrazovanja koje je obrazovanje nastojalo podčiniti »društvenim potrebama« onemogućujući nezavisno kritičko mišljenje, osim što predstavlja jasnu kritiku samom bolonjskom procesu, ukazuje na potrebu da se (pogotovo) u današnjem vremenu treba njegovati i poticati svijest koja će neprestano propitivati i kritizirati sustav unutar kojega se logikom tržišnog profita i konkurentnosti sve manje prostora otvara za prijeko potreban kritički odmak. Istaknuvši navedeni kontekst, Žižek se osvrnuo i na metode ovogodišnjeg studentskoga prosvjeda za koje smatra da su odraz »spontanog uočavanja grešaka iz pobune iz 1968.«, budući da je način zauzimanja Fakulteta pri čemu se napad ne usmjerava na Sveučilište, već na više instance državnoga aparata, a sve uz organiziranje alternativnih predavanja s maksimalnim izbjegavanjem nasilja, upravo najnasiljniji način za sustav koji je podložan trendovima liberalnog neokapitalizma u kojemu obrazovanje, uz ostale dijelove javnoga sektora, ide prema sve većoj komercijalizaciji. Prema Žižeku, kontekst je promijenjen budući da su tri bitna elementa koja su uzrokovali studentsku pobunu 1968., a to su bili problemi s proizvodnim pogonima, obitelji i sustavom obrazovanja sada ustupili mjesto postmodernom kapitalizmu u kojem je proizvodnja prebačena u zemlje »trećeg svijeta«, kulturi »političke korektnosti« i multikulturalizma u kojem se klasični koncept obitelji nepovratno promijenio te upravo komercijaliziranom javnom sektoru. Stoga je situacija još otuđenija nego što je bila 1968., a vlast zapravo nema moć da se suprotstavi tržišnom kapitalu, pa se i borba treba organizirati na strateškijski suptilniji, a time i subverzivniji te, po vladajući poredak, opasniji način. Nadalje Žižek zaključuje da zahtjev prema vlasti uvijek treba biti pseudokonkretan, ali ono što je implicitno konkretno u zahtjevu za besplatnim obrazovanjem je to da sveučilište mora biti distancirano od današnjega globalnog kapitalizma te mora biti mjestom na kojemu je imperativ misliti i preispitivati vlastiti kontekst.

Iako tema studentskih prosvjeda nije bila u programu predavanja ovih dviju knjiga, niti je kronološki ta tema bila dotaknuta na početku, mjesto i vrijeme održavanja ovoga predavanja, odnosno cjelokupni kontekst samog događaja utjecali su na atmosferu u kojoj je Žižekovo predavanje u uvjetima »blokiranog nastave« imalo ne samo simbolički, već i konkretan politički značaj, politički upravo u smislu artikulacije i detekcije uvjeta u kojima se demokracija pokazuje kao aleatorni meha-

nizam politikanskog ustupanja svih političkih zahtjeva interesnim elitama, gdje se javni interesi i socijalna osjetljivost stavljaju u drugi plan. U tom smislu, Žižekov nastup mogao se vidjeti ne samo kao njegovo osobno podržavanje ciljeva i metoda studentskog prosvjeda, već je, oslanjajući se ponekad na Badioua, a polemizirajući s Negrijem, Fukuyamom i Sloterdijkom, ocrtao i neke aktualne filozofsko-političke tendencije ljevice u današnjem kontekstu. Međutim, Žižekova pozicija, a i uopće njegov nastup, ne bi bili konsekventni da se ni ovom prigodom Žižek nije, na samo sebi svojstven način, postavio prema nekim filozofskim, a u ovom slučaju i teološkim pitanjima.

Konkretno, samo pojavljivanje Slavoj Žižeka na Filozofskom fakultetu u kontekstu navedenih događaja u društvu katoličkoga svećenika, docenta na Katoličko-bogoslovnom fakultetu Željka Tanjića te evangeličkog pastora Borisa Gunjevića s Teološkog fakulteta »Matija Vlačić Ilirik« jamčilo je zanimljivost i provokativnost, uzme li se u obzir da će biti govora kako o navedenim prosvjedima, tako i o suvremenoj teološkoj situaciji viđenoj iz različitih perspektiva, te o odnosu kršćanstva i ljevice danas. Nakon uvodnih riječi prevoditelja Srećka Horvata koji je ukratko predstavio *Paralaksu*, djelo koje i prema riječima samoga Žižeka predstavlja svojevrstan *opus magnum* toga autora, a koje sada možemo čitati i u hrvatskom prijevodu koji je već okarakteriziran kao »sjajan, tečan, precizan i stilski besprijekoran u kojem su uspješno dohvaćene lingvističke i filozofske finese koje odlikuju to djelo« (Tonči Valentić), riječ je preuzela Simona Goldstein, direktorica Antibarbarusa koja je izrazila zadovoljstvo što može predstaviti izdanje *Paralakse* na hrvatskom jeziku u nazočnosti autora. Usljedio je kratak govor Željka Tanjića koji je istaknuo doprinos Slavoj Žižeka koji se vidi pogotovo u naglašavanju čitanja Novoga zavjeta kao revolucionarnoga teksta, a to je nešto što mnogi teolozi zaboravljaju. Upravo je ta revolucionarnost, prema Tanjiću, prijeko potrebna u suvremenom kršćanskom kontekstu te se, shodno tome, dijalog suvremene ljevice i teologije mora nastaviti i dodatno naglašavati u smjeru artikuliranja zajedničkih problema na koje oba stajališta upozoravaju.

S tom mišlju suradnje teologije i ljevice, izrečenoj još jasnije i donekle radikalnije, nastavio je govoriti i mr. sc. Boris Gunjević, koautor knjige *Bog na mukama: obrati apokalipse* koja je izašla u izdanju Ex librisa iz Rijeke i Sinopsisa iz Sarajeva. On je naglasio opasnost od teološkog multikulturalizma koji zapada u postmodernističku klopku koja se sastoji od hegemonijskog podržavanja

vladajuće ideologije dok se istinska načela kršćanstva, a koja su, nerijetko, bliska načelima ljevice, zanemaruju i/li krše. Nakon toga, Slavoj Žižek je započeo svoja razmišljanja kritikom nekih teoloških pristupa koji su se manje-više kretali ili oko pokušaja čisto historijske analize uslijed koje se ispuštao etički angažman nužan u teološkom proučavanju ili pak, u onim analizama nakon kojih bi slika kršćanske realnosti bila ona u kojoj bi »ljubomorni Bog« svojim zahtjevima onemogućavao mogućnost »ovozemaljske« sreće. Žižek, suprotno tim stajalištima, upravo naglašava da je kršćanski Bog onaj koji predstavlja suprotnost ljubomore, budući da je, prema Isusovim načelima (»tamo gdje su dvoje u moje ime, tu sam ja«), Bogu potpuno dovoljna tek ljudska interakcija da se ispuni minimalni uvjet njegove prisutnosti. Iz toga, Žižek pomalo zaoštreno kaže da modernog feminizma danas nema bez kršćanstva, a kao primjere navodi misli sv. Pavla i Descartesa. Isto tako, prema sličnom ključu, upravo antikorporativna misao je kršćansko-katolička misao *par excellence* te ona može biti kontrapunktirana suvremenoj vladajućoj ideologiji koju Žižek kritički definira kao »rasvijetljeni neopoganzam s dozom spiritualnosti«. Način kojim se možemo oduprijeti toj ideologiji, Žižek vidi u povratku Tertulijanu, odnosno njegovom načelu vjerovanja koje može opstati baš jer je moguće. To vjerovanje mora biti upravo vjerovanje u vjerovanje samo, budući da je istina uvijek nešto šokantno.

U kontekstu suvremene situacije koja nam može pokazati smjer u kojem se krećemo, Žižeku je signifikantan primjer, kada je budućnost u pitanju, situacija u Italiji u kojoj se jedan državni moćnik poput Silvia Berlusconi ponaša kao da je vlast zapravo *reality show* u kojem se on nalazi, ali zapanjujuće je to što se dogodio potpuni izostanak kritičke svijesti budući da je demokracija ostala još samo kao farsa, a jedino što je javnosti preostalo tek je konzumacija gorkog smijeha i zabave koju političari svakodnevno priređuju. Ekonomski pad ili neke druge posljedice takva stanja kao da su posve beznačajne i nezanimljive. Stoga je kritička reakcija, smatra Žižek, danas potrebnija više no ikad upravo u smislu ujedinjavanja snaga protiv pretvaranja stvarnosti u komercijaliziranu, potrošačku zabavu u kojoj je konzument prepušten beskrajnim mogućnostima upražnjavanja različitih aktivnosti gdje su upravo najvažnija politička i etička pitanja takvom strategijom potrošačkog kapitalizma potpuno svedena na marginu. U tom kontekstu, međusobni dijalog i savezništvo između teologije i ljevice nužno je, ukoliko se misli očuvati prostor za opstanak kritički mislećega subjekta, nečega što se, po Žižeko-

vu mišljenju, nalazi i u pozadini studentskih prosvjeda.

Koliko god se navedena razmišljanja, tematski i idejni zaokreti mogli činiti iznenađujućima u kontekstu Žižekove bogate (hiper)produkcije, upravo učestalost spajanja nekih naizgled nespojivih dijelova teorijske misli, kao i razdvajanja i ukazivanja na heterogenost nekih općeprihvaćenih mjesta u tumačenjima svakodnevnih političko-teorijskih zbivanja, Žižek je i ovaj put ostao izuzetno aktualan i originalan. Pogotovo, uzme li se u obzir kontekst unutar kojega je govorio, onaj uži studentske blokade nastave i zahtjeva za besplatnim obrazovanjem u kojem je njegovo podržavanje toga zahtjeva išlo u smjeru mogućnosti opstanka kritičke svijesti u post-političkom vremenu pseudo-spektakla i podivljalog kapitalizma i onaj širi kontekst (naše sredine u kojoj je povezivanje kršćanstva i ljevice gotovo nezamislivo, a učestale svakodnevne prakse prije govore o interesnom bratstvu (katoličke) crkve i vlasti gdje su kršćanska načela tek prazno slovo na papiru. U tom smislu, Žižekova aktualnost, mišljenja sam, na ovom predavanju mogla se vidjeti u podsjećanju na revolucionarnost kršćanske misli, u kojoj je vjerovanje potrebno baš kao mogućnost da se vjeruje, nasuprot »vjerničkim fundamentalistima« i ateistima koji upravo u doslovnom smislu riječi ne vjeruju. S druge strane, to je ujedno i lociranje susreta suvremene ljevice i kršćanske misli koji se u suvremenim uvjetima nalaze unutar zajedničke borbe za prostorom kritike vladajućeg poretka jer se, izostankom te kritike, upozorava Žižek, otvara mogućnost nekog novog fundamentalizma, a tu je, mišljenja sam, u kontekstu hrvatske situacije, Žižek najaktualniji.

Ivan Majić

XVII. Međunarodna filozofska olimpijada

XVII. Međunarodna filozofska olimpijada održala se u glavnom gradu Finske od 22.–26. svibnja 2009. godine. Hrvatsku delegaciju na sedamnaestoj Međunarodnoj filozofskoj olimpijadi u Helsinkiju činili su Mario Klarin Petrina iz gimnazije Vladimira Nazora u Zadru, Vedran Mandić iz I. gimnazije u Zagrebu te vođa delegacije Bruno Ćurko s Instituta za filozofiju u Zagrebu. Na ovogodišnjoj Filozofskoj olimpijadi sudjelovale su 22 zemlje. Ovogodišnja Olimpijada održavala se pod radnim naslovom »Vrijeme i kulturna baština«.

Svečano otvaranje održalo se u Staroj gradskoj vijećnici. Domaćini i govornici na otvaranju bili su: Pekka Sauri (zamjenik gradonačelnika Helsinkija), Ilkka Niiniluoto (tajnik Sveučilišta u Helsinkiju), Ferial Ait-ouyahia (predstavnica UNESCO-a), William McBride (predsjednik FISP-a) i Matti Klinge. Nakon svečanog otvaranja održan je zajednički sastanak Upravnog i Međunarodnog odbora na kojem se raspravljalo o programu ovogodišnje Olimpijade, ali i o problema u organizaciji IPO-a 2010. godine. Učenici i nastavnici koji nisu članovi navedenih odbora su imali stručno vodstvo po povijesnoj jezgri grada Helsinkija. U subotu 23. svibnja učenici su pisali svoje eseje od 9:30 do 12:30. Od pristiglih prijedloga nacionalnih delegacija, profesor McBride učenicima je ponudio ove teme za eseje:

- »If, then, there is some end of the things we do, which we desire for its own sake (everything else being desired for the sake of this), and if we do not choose everything for the sake of something else (for at that rate the process would go on to infinity, so that our desire would be empty and vain), clearly this must be the good and the chief good.« (Aristotle: *Nicomachean Ethics* I, 1, 1094a 18–22, translation by William David Ross, revised translation by J.L. Ackrill and J. O. Urmson, Oxford University Press, 1998.)
- »In accordance with reason there is only one way that states in relation with one another can leave the lawless condition, which involves nothing but war; it is that, like individual human beings, they give up their savage (lawless) freedom, accommodate themselves to public coercive laws, and so form an (always growing) *state of nations* (civitas gentium) that would finally encompass all the nations of the earth.« (Immanuel Kant: *Toward Perpetual Peace*, VIII, 357, translation by Mary J. Gregor).
- Must a work of art be beautiful in order to be a work of art, or may a work of art be ugly as well? If the latter is possible, why should we take interest in it?
- It's not just the existence of God, but rather the very coherence of the idea of God, that is problematic.

Dok su učenici pisali svoje eseje, vođe delegacija i prisutni nastavnici sudjelovali su u radionici »Učenje i studiranje filozofije širom svijeta«. Svaki vođa delegacije održao je kratko izlaganje o zastupljenosti filozofije u osnovnoškolskom, srednjoškolskom i visokoškolskom obrazovanju. O stanju filozofske grupe predmeta u hrvatskom osnovnoškolskom, srednjoškolskom i visokoškolskom

stupnju obrazovanja kratko izlaganje održao je vođa hrvatske delegacije. Kao i u istraživanjima UNESCO-a »najbolje« stanje filozofske grupe predmeta je u Bugarskoj, u kojoj postoji sedam predmeta u srednjoj školi koje isključivo mogu predavati filozofi, uz to u osnovnim školama u Bugarskoj postoji nekoliko stupnjeva filozofije za djecu. U srednjim i osnovnim školama u Bugarskoj zaposleno je nešto više od 1100 nastavnika filozofije. Zanimljivo je bilo i izlaganje profesorice Nuran Direk iz Turske, koja je ustvrdila da filozofija u školama, a napose vrlo dobro razvijeni filozofski klubovi (koji postoje kao oblik izvanškolskih aktivnosti) u većini turskih gradova, ne samo da upućuju djecu na filozofiju u daljnjem školovanju već predstavljaju izvor kritičkog otklona prema službenoj politici. Profesorica Ji-Aeh Lee u svom izvještaju naglasila je kako u redovnim programima u osnovnoškolskim i srednjoškolskim programima u Južnoj Koreji ne postoji filozofija kao predmet. Međutim, filozofija je iznimno prihvaćena kao izvannastavni predmet, a kvaliteta takvog pristupa se potvrđuje dobrim plasmanima upravo na Olimpijadi (što je i ove godine bio slučaj). Nakon navedene izuzetno zanimljive radionice uslijedila je druga radionica o evaluacijskim kriterijima IPO-a. Radionicu je vodio W. McBride. Vrlo kvalitetna rasprava te radionica sa konkretnim esejima dala je rezultate u sljedeća dva dana kad se u evaluaciji učeničkih eseja pokazalo kako su razlike u ocjenjivanju minimalne. Međunarodni žiri prvi krug evaluacije započeo je odmah nakon završetka radionice. U nedjelju 24. svibnja žiri je nastavio s čitanjima i evaluacijom eseja u drugom krugu. Nakon vrlo ujednačenog ocjenjivanja, najbolje rangiranih osam eseja upućeno je u treće, završno čitanje članovima Upravnog odbora IPO-a. Za to vrijeme učenici su imali vrlo inspirativnu igru u kojoj su se takmičili tko će posjetiti više kulturnih znamenitosti u Helsinkiju. Osim

kvalitetne igre, učenici su, vođeni profesorima sa obaju odjela za filozofiju Sveučilišta u Helsinkiju, odradili radionicu nazvanu »Bogatstvo kulturne baštine«. Nakon napornog dana svi skupa su se opustili u finskoj sauni u dijelu grada koji se zove Rastila. Ponedjeljak 25. svibnja započeo je zajedničkim radionicama za učenike i nastavnike na Odjelu za filozofiju Sveučilišta u Helsinkiju. Prvu radionicu vodili su profesori Heta Gylling, Thomas Wallgren i Dermot Moran. Radionica se bavila temom učenja i podučavanja filozofije u svim razinama (od vrtića do poslijediplomskih studija). Druga radionica, vođena od strane profesora Giannisa Stamatelosa (Grčka) i Juhe Savolainena (Finska) upoznala je učenike i nastavnika s osnovnim filozofskim učenjima o vremenu od antike do danas. Nakon produktivnih radionica svi zajedno su posjetili otok Suomenlinna (prijevod imena otoka bi bio: Kraljevstvo lososa), koji je pod UNESCO-vom zaštitom kulturne baštine. U utorak 26. svibnja, nakon još jednog sastanka Međunarodnog odbora u Muzeju Sveučilišta u Helsinkiju održana je svečanost zatvaranja u kojem su i proglašeni pobjednici. Počasne medalje osvojili su Hyun-Kyu Kim (Južna Koreja), Ayse Dilek Izek (Turska), Pietari Kupiainen (Finska) i Patrick Mujunen (Finska), Brončanu medalju podijelili su Kristina Kashfullina (Rusija) i Luiza Pasca (Rumunjska). Srebrnu su medalju podijelili Eliza Tymianska (Poljska) i Petar Penev (Bugarska). Pobjednica ovogodišnje Olimpijade je Sarri Nironen (Finska). Pobjednički eseji dostupni su na <http://www.tykgografi.com/ipo>. Međunarodni odbor formalnim završetkom XVII. Olimpijade ne prestaje s radom, naime vrlo konstruktivna rasprava održava se putem interneta s ciljem još kvalitetnije organizacije, ali i evaluacije na sljedećem IPO-u koji će se održati ili u Grčkoj ili u Izraelu.

Bruno Ćurko